

Louis Althusser om ideologiska apparater

Med introduktion av Göran Therborn

Ur *Zenit* 1/1973 (31)

G Therborn: Althusser som kommunist och filosof

Alltsedan 1965, då de första franska upplagorna av [För Marx](#) och *Att läsa Kapitalet* kom ut, torde Louis Althusser ha varit den mest omdiskuterade av marxistiska filosofer. Många har känt sig manade att bekämpa och förkasta hans arbeten — skribenter inom franska KP (Althusserns eget parti), inom det italienska och andra kommunistiska partier, författare från s k maoistiska, från trotskistiska och från spontanistiska vänstergrupper. Samtidigt har hans inflytande vuxit och spritts vida omkring. Hans böcker har publicerats i flera upplagor både i väst och öst — senast i Bulgarien — och syd — i Latinamerika från Cuba till Argentina. Inflytande av hans arbete kan märkas på olika håll inom den splittrade kommunistiska rörelsen — hos partikamrater till Althusser liksom hos häftiga, starkt prokinesiska kritiker till de rådande k-partierna och hos latinamerikanska fidelistas. I England, exempelvis, finns det en ml-grupp som direkt utgår från och baserar sig på Althusserns teoretiska verk, gruppen kring den mycket teoretiska tidskriften *Theoretical Practice*, medan brittiska KP:s tidskrift *Marxism Today* nyligen publicerat en viktig text av Althusser om marxismen-leninismen och humanismen.

Marxismen har alltid haft en starkt polemisk karaktär och har utvecklats i ständig polemik. Den kritiska diskussionen om Althusser är därför inte förvånande. Märkligare ter sig kanske spridningen av hans inflytande. Egentligen är den dock knappast egendomligare än att alla de berörda partierna och grupperna åberopar sig på Marx och Lenin. Althusser är ingen klassiker, men hans arbete går hela tiden ut på att klargöra och utveckla den klassiska marxist-leninistiska teorin. *Var någonstans*, dvs i vilket organisatoriskt sammanhang, den teorin bäst kan utvecklas är sedan en annan fråga, på vilken det ges många svar.

Nu är Althusser inte bara teoretiker utan också organiserad kommunist och som sådan har han gett ett svar också på den organisatoriska frågan. En del av svaret ligger i att Althusser själv är organiserad i Frankrikes kommunistiska parti, men bara en del. Althusser har framhållt det betydelsefulla i Mao Tsetungs tänkande och i kulturrevolutionen. Han har talat högt om repressionen och försteningen under Stalins tid och om högeropportunistens utbredning efter Stalins död till att även bemäktiga sig ledningar för kommunistiska partier (*Marxism Today* november 1972). Han har gett en annan framställning av majhändelserna i Frankrike än den dominerande i PCF (*La Pensée* maj—juni 1969). Althusser nämner ofta krisen i och splittringen av den kommunistiska rörelsen. Av allt att döma räknar han in i den rörelsen både SUKP och KKP, både PCF och många av dess kritiker utanför, både CPGB (engelska KP) och en grupp som *Theoretical Practice*. Det är inom ramen för hela den rörelsen, som Althusser förefaller se sin roll som kommunist — utan att blunda för eller tuga om den höger- och vänsteropportunist, den revisionism och dogmatism, som där ryms.

Att som kommunist — och inte bara som skrivbordstänkare — uppfatta den kommunistiska rörelsen på det viset betyder också politiska och organisatoriska ställningstaganden, med åtföljande disciplinkrav, i de ofrånkomliga och nödvändiga striderna om den riktiga revolutionära politiken inom den kommunistiska rörelsen. Det är i detta perspektiv Althusserns medlemskap i PCF, utan att han hävdar att den riktiga leninistiska politiken idag företräds av PCF och dess ledning, måste förstås.

Althusser's teoretiska bidrag

Althusser's teoretiska bidrag kan sammanfattas i några huvudpunkter. *För det första* har han hävdad *Marx' och marxismens självständighet* från och dess brytning med andra, förmarxistiska och nutida, samhällsteorier, filosofier och ideologier. Althusser har visat på skillnaden i problematik mellan den liberala nationalekonomin och den marxistiska teorin, på den radikala innebörden i Marx' uppgörelse med Hegel, på brytningen mellan Feuerbachs humanism och alienationsfilosofi och å andra sidan marxismens teori om utsugning och klasskampen. Den insatsen har varit och är av stor betydelse. Dels direkt för att företräda den revolutionära arbetarklassens intressen på teorins område i en tid av starkt borgerligt och småborgerligt ideologiskt tryck utifrån och en stark högeropportunistisk strömning inom arbetarrörelsen. Dels också mera indirekt, genom att peka på — med Karl Marx som exempel — att utvecklingen från småborgerlig radikal till revolutionär kommunist är en omvälvande brytning med tidigare hållning.

För det andra har Althusser hävdad *den teoretiska praktikens betydelse*, vikten av distinktionen mellan vetenskap och ideologi, och han har därvid bidragit till klargörandet av det teoretiska arbetets karaktär. Denna insats för särskiljandet av den vetenskapliga från den utopiska socialismen får sin särskilda betydelse mot bakgrund av alla de spontanistiska och mer eller mindre anarkiserande ideologier, som blommat upp i och efter majhändelserna i Frankrike och ”den krypande maj” (1968-70) i Italien. I Sverige understryks Althusser's betydelse av den rådande starka empirismen i det akademiska samhällstänkandet och av den sega och vitt spridda vänstersocialdemokratiska ideologin med dess eviga prat om sina fina värderingar och deras avgörande vikt. (Althusser's tidiga arbeten, *För Marx* och *Att läsa Kapitalet*, innehöll vissa teoretiska formuleringar om filosofin och om den teoretiska praktiken. I förord till den svenska upplagan har Althusser själv påpekat detta och gjort självkritik. Läsaren bör inte gå förbi dessa förord. Självkritiken gäller dock inte de huvudpunkter som här tas upp.)

För det tredje har Althusser visat *på hur man bör läsa Marx* — och andra klassiker. Hur man bör försöka få fram den ”inre enhet” eller ”problematik” som finns i texterna och hur man med utgångspunkt därifrån bör försöka klargöra, precisera och vidareutveckla den klassiska teorins begrepp och teser — ofta ytligt sett motsägelsefulla, outvecklade, i ”praktiskt tillstånd”. På detta sätt har Althusser och den sk Althusser'skolan klargjort och utvecklat en mängd centrala marxistiska begrepp; den sociala helhetens och de sociala motsättningarnas karaktär, begreppen historia och olika slags historisk tid, produktivkrafter, produktionsförhållanden, produktionsätt, klasser osv. Förmodligen är det med detta tredje bidrag som Althusser gjort sin mest betydande självständiga insats, hittills i varje fall. Det viktigaste i bidragen på de två första huvudområdena är det lysande hävdandet av marxist-leninistiska grundprinciper i en period då marxism-leninismen trängts på defensiven, medan flera av de speciella kunskaps- och vetenskaps-teoretiska problemställningar Althusser tar upp i dessa sammanhang kvarstår som diskutabla eller olösta. För vetenskaplig samhällsanalys har Althusserkretsens arbete med den historiska materialismen, å andra sidan, redan visat sig mycket fruktbar. En jämförelse mellan t ex Poulantzas' arbeten om stat och klasser och om fascism (*Fascisme et dictature*, tyvärr ännu ej utkommen på svenska) och å andra sidan borgerliga eller historicistiskt marxiserande verk om samma fenomen visar detta klart.

Det här har naturligtvis inte bara eller primärt rent samhällsvetenskapligt intresse. För en vetenskaplig socialism, som strävar efter att grunda sin politik på en ”konkret analys av en konkret situation” (Lenin) är Althusserkretsens klargörande och precisering av den marxistiska teorin av direkt politisk betydelse. En bestämning av fascismens förutsättningar och karaktär t ex, är ju förvisso inget akademiskt problem. Ett annat exempel: Althusser's klargörande (i *För Marx*) av

betingelserna för en revolutionär situation.

Att läsa Althusser är vanligen inte särskilt lätt. Dels är de problem han tar upp ofta mycket komplicerade, dels skriver han ofta på ett filosofiskt språk, som är svårtillgängligt för många av oss. Det är lättast att läsa och begripa Althusser, om man läser honom i relation till specifika analytiska problem, i kontrast med andra sätt att behandla dessa problem och i en kollektiv miljö, där man kan få oklarheter och svårigheter diskuterade. I Sverige har Althusserns inflytande kanske blivit mest markerat bland marxister i Lund. Där har han också lästs ungefär på det nämnda viset.

Huvudteserna i texten om "Ideologiska apparater"

Nedanstående text, som *Zenit* nu publicerar, är inte avsedd som en introduktion till Althusser och hans arbeten (i det avseendet är den inte särskilt lämplig.)* Den publiceras helt och hållet för dess egen skull. Den ställer och behandlar tre viktiga frågor.

(1) *Hur reproduceras ett samhälle?* Det är inte bara genom massornas omedvetenhet och/eller en "klicks" ondska och förräderi som en given samhällsordning bibehålles. Varje samhälle innehåller objektiva mekanismer, varigenom dess struktur, dess produktivkrafter och produktionsförhållanden osv reproduceras år ut och år in — tills betingelserna för en revolution är för handen och den gamla strukturen sprängs. Althusser diskuterar här speciellt överbyggnadens och ideologins sätt att fungera som reproduktionsmekanismer. Men, som Althusser påpekar, produktionsförhållandena reproduceras också och *framför allt* i den materiella produktionen själv.

(2) *Vad är ideologi och hur fungerar ideologin i ett samhälle?* Ideologi är, menar Althusser, inte rätt och slätt idéer om världen och hur den bör vara. Ideologi utgör individernas föreställningar om sitt förhållande till sin verkliga situation. Dessa föreställningar är inte rena idéer utan är knutna till bestämda beteenden och ritualer. Att studera borgerlig ideologi kan därför inte vara detsamma som att bara studera borgerliga idéer. Dessa beteenden regleras av ideologiska institutioner eller apparater som kyrkan, skolan, familjen, fackföreningen etc. I dessa apparater rasar klasskampen mellan den härskande klassens dominerande ideologi och den undertryckta klassens undertryckta ideologi. För människorna i ett samhälle fungerar ideologin så att den samtidigt gör det möjligt för dem att känna igen sig som självständiga individer i en viss värld och som underkastade ideologins bud. (Althusser använder sig här av den dubbla betydelsen hos det franska ordet *sujet*, subjekt, både självständigt handlande och underkastad.)

Althusser menar att detta sätt att fungera utmärker all ideologi — och att ideologi är nödvändig i alla samhällen. Så länge och i den utsträckning som den härskande klassens ideologi är dominerande fungerar de ideologiska mekanismerna för reproduktion av ett samhälle på detta sätt. — Althusser knyter här uttryckligen an till Freud, och han berör här områden som den akademiska socialpsykologin behandlar.

(3) *Hur förhåller sig de olika ideologiska apparaterna till varandra?* Vilken är dominerande? Ideologin har en materiell existens. Den fungerar i praktiker och ritualer bestämda av olika ideologiska apparater. Althusser säger att skolan i det kapitalistiska samhället har ersatt kyrkan under feodalismen som den dominerande ideologiska apparaten. En del engelska marxister hävdar däremot, att parlamentet normalt är den viktigaste ideologiska apparaten i ett kapitalistiskt samhälle — därmed menande att parlamentarismen spelar en central roll för reproduktionen av det borgerliga väldet. I ett förord till en utomordentligt intressant dokumentsamling om kommunistisk skolpolitik har Poulantzas påstått, att man inte generellt kan utpeka någon

* Originallet publicerades i *La Pensée* nr 151 (juni 1970, s. 3-38) och hette där "Idéologie et Appareils Idéologiques d'Etat (Notes pour une Recherche)".

ideologisk apparat som dominerande under kapitalismen, det kan variera och måste studeras närmare. (*L'internationale communiste et l'ecole de classe*, redigerad och presenterad av D. Lindenberg).

Ett annat viktigt analysområde, som öppnas med denna tredje frågeställning är en jämförande analys av de olika ideologiska apparaternas olika ställning och betydelse i olika länder och under olika perioder.

Begränsningar

Althusser har gett sin text underrubriken ”Noteringar i anslutning till ett forskningsarbete”, för att understryka dess preliminära och skissartade karaktär. Därutöver kan det finnas anledning att påpeka en del tvivelaktiga aspekter. T.ex.

(a) Vare sig Althusser eller Poulantzas (i boken om fascismen) ger några övertygande skäl för att de ideologiska apparaterna, inkl t ex familjen, ska betecknas som ideologiska statsapparater. Det förefaller som om statsapparaten skulle kunna omfatta praktiskt taget alla samhällsliga institutioner. Alla politiska och ideologiska institutioner, med undantag av revolutionära organisationer, ingår i statsapparaten. Statsbegreppet riskerar att förlora sin mening. Ingenting förefaller vinnas därmed, och då blir terminologin bara förvirrande.

(b) Framställningen av produktivkrafternas reproduktion är bitvis oklar och nonchalant, utmynnande i den underliga sidoställningen ”produktionsmedel å ena sidan och arbetskraften å den andra”.

(c) Man kan fråga sig om inte även en skiss till en ideologiteori borde beröra hur ideologin är differentierad efter olika grad och slag av elaborering. Här lika lite som tidigare skiljer Althusser mellan den omedelbara ideologin i vårt dagliga igenkännande/misskännande av världen och mera utarbetade ideologiska system. □

L Althusser: Inledning till en teori om ”ideologiska apparater”

Om reproduktionen av produktionsbetingelserna¹

Vi ska nu dra fram i ljuset något, som hittills bara skymtat i vår analys på tal om det nödvändiga i att förnya produktionsmedlen, för att produktionen ska vara möjlig. Det var då en antydning i förbigående. Vi ska nu behandla saken sedd för sig.

Som Marx sade vet redan ett barn, att en samhällsformation inte skulle överleva ett enda år, om den inte samtidigt som den producerade reproducerade sina produktionsförhållanden.² Reproduktionen av produktionsförhållandena blir därmed produktionens yttersta betingelse. Den kan vara ”enkel” (endast reproducera de tidigare produktionsbetingelserna) eller ”utvidgad” (utveckla dem). Låt oss för ett ögonblick bortse från denna skillnad.

Vad är då en *reproduktion av produktionsbetingelserna*?

Vi kommer här in på ett fält som är på en gång mycket välbekant (alltsedan *Kapitalets* andra bok) och märkvärdigt misskänt. Det påtagliga (en ideologisk påtaglighet av empiriskt slag) i ett pers-

¹ Nedanstående text består av två utdrag ur en föreläsningsserie. Författaren har velat beteckna dem som ”noteringar i anslutning till ett forskningsarbete”. De framlagda tankegångarna får bara anses som inledning till en diskussion.

² Brev till Kugelmann 11.7.1868.

pektiv utifrån den enkla produktionen, för att inte tala om den enkla produktionspraktiken (som själv är abstrakt i förhållande till produktionsprocessen), ligger till den grad i linje med vårt ”dagliga medvetande”, att det är ytterst svårt, för att inte säga nära nog omöjligt, att höja *sig till reproduktionens perspektiv*. Men utan ett sådant perspektiv förblir allting abstrakt (ja förvridet) — också på produktionens nivå, för att inte tala om den enkla praktiken.

Låt oss granska företeelserna metodiskt.

För att förenkla vår framställning, och därför att vi anser varje samhällsformation vara bestämd av ett dominerande produktionssätt, kan vi säga att produktionsprocessen använder sig av de existerande produktivkrafterna i och under bestämda produktionsförhållanden.

Därav följer, att varje samhällsformation för att existera, samtidigt som den producerar och för att kunna producera, måste reproducera sina produktionsbetingelser. Den måste alltså reproducera:

- (1) produktivkrafterna,
- (2) de existerande produktionsförhållandena.

Reproduktion av produktionsmedlen

Sedan Marx i *Kapitalets* andra bok övertygande bevisat saken, erkänner alla (inberäknat de borgerliga ekonomer som sysslar med det nationella budgetarbetet eller de moderna makroekonomiska teoretikerna), att ingen produktion är möjlig utan att reproduktionen av produktionens materiella betingelser, reproduktionen av produktionsmedlen, är säkrad.

Förste bäste ekonom vet (vilket inte skiljer honom från förste bäste kapitalist), att man för varje år måste förutse vad det som slits ut eller förbrukas i produktionen ska ersättas med: råvaror, fasta anläggningar (byggnader), produktionsinstrument (maskiner osv). Vi sätter likhetstecken mellan ekonomer och kapitalister, därför att båda ger uttryck åt företagets perspektiv och inskränker sig till att kommentera de räkenskapsmässiga uttrycken för företagets finansiella verksamhet.

Men tack vare snillet hos Quesnay, som först uppställde det problem som ”öppnade ögonen”, och snillet hos Marx, som löste problemet, vet vi att reproduktionen av produktionsbetingelserna inte kan uttänkas på företagets nivå, därför att det inte är där som det reellt existerar. Det som försiggår på produktionsnivån är något som bara ger en föreställning om reproduktionens nödvändighet, men absolut inte om dess betingelser och mekanismer.

Ett ögonblicks eftertanke är nog för att övertyga: herr X, som i sitt spinneri framställer ullgarn, måste ”reproducera” sina råvaror, maskiner osv. Men det är inte han som framställer det han behöver för sin produktion — utan andra kapitalister: en stor fåruppfödare i Australien, herr Y, en storproducent i metallbranschen, maskintillverkare, herr Z, osv., osv., vilka i sin tur, för att framställa det som betingar reproduktionen av herr X’ produktion, måste reproducera betingelserna för sin egen produktion — och så vidare i all oändlighet. Alltsammans i just sådana proportioner på den nationella marknaden, för att inte tala om världsmarknaden, att efterfrågan på produktionsmedel (avsedda för reproduktionen) kan tillfredsställas av utbudet.

För att kunna förstå denna mekanism, som mynnar ut i ett slags ändlöshet, måste man följa Marx ”globala” tillvägagångssätt och i synnerhet studera hur kapitalet cirkulerar mellan sektor 1 (produktionen av produktionsmedel) och sektor 2 (produktionen av konsumtionsmedel), och mervärdets realiserande, vilket behandlas i *Kapitalets* andra och tredje bok.

Vi ska inte ge oss in i en analys av detta problem. Vi nöjer oss med att ha nämnt nödvändigheten av att reproducera produktionens materiella betingelser.

Reproduktionen av arbetskraften

Det är emellertid något som inte kan undgå att slå läsaren. Vi har talat om reproduktionen av produktionsmedel — men inte om reproduktionen av produktivkrafterna. Vi har i tysthet förbigått det som skiljer produktivkrafterna från produktionsmedlen, nämligen reproduktionen av arbetskraft.

Iakttar man vad som sker i ett företag, och särskilt den räkenskapsmässiga förutsägelsen av avskrivningar och investeringar, kan man få en ungefärlig föreställning om reproduktionens materiella process. Nu kommer vi emellertid in på ett område, där företaget är om inte helt så i det närmaste blint, och det av förståeliga skäl: reproduktionen av arbetskraften försiggår väsentligen utanför företaget.

Hur säkras reproduktionen av arbetskraften?

Den säkras genom att man skänker arbetskraften ett materiellt medel för dess reproduktion, genom lönen. Lönen uppträder i varje företags räkenskaper, men som ”för arbetskraften avsett kapital”³ och alls inte som betingelse för arbetskraftens materiella reproduktion.

Men det är just detta som saken ”handlar” om, eftersom lönen bara utgör en del av det värde som skapas vid arbetskraftens förbrukning, en del som är oundgänglig för dess reproduktion, dvs oundgänglig för återställandet av lönearbetarens arbetskraft (bostäder, kläder, föda, kort sagt allt som sätter honom i stånd att nästa dag på nytt — var dag som Gud ger — ställa upp framför företagets grindar). Låt oss tillägga: oundgänglig för att fostra och utbilda de barn, genom vilka proletären reproducerar sig som arbetskraft (i antalet x , där x kan vara lika med 0, 1, 2 osv).

Låt oss hålla i minnet, att den värdekvantitet (lönen), som är nödvändig för arbetskraftens reproduktion, inte endast bestäms av ”biologiska” behov, utan av historiskt bestämda minimumbehov (som Marx anmärkte måste man ge öl åt de engelska arbetarna och vin åt de franska proletärerna) — behov som alltså är historiskt variabla.

Låt oss även påpeka att detta minimum är historiskt i dubbel mening, därigenom att det inte endast fastställs av sådana arbetarklassens behov som kapitalistklassen ”inser”, utan även av de historiska behov som framtvings av arbetarklassens kamp (en dubbelsidig kamp: mot förlängning av arbetsdagen och sänkning av lönen).

Men det räcker inte med att säkra de materiella betingelserna för arbetskraftens reproduktion för att reproducera den som arbetskraft. Vi har sagt att den tillgängliga arbetskraften måste vara ”kompetent”, dvs möjlig att sätta in i produktionsprocessens komplicerade system. Produktivkrafternas utveckling och deras slag av historisk sammansättning vid varje givet ögonblick ger till resultat, att arbetskraften måste vara kvalificerad på olika sätt och även reproducerad på skilda sätt. På skilda sätt, på grund av den socialt-tekniska arbetsdelningens krav, på sina olika ”poster” och ”ställningar”.

Hur säkras då reproduktionen av denna (differentierade) kvalifikation hos arbetskraften under det kapitalistiska systemet? Till skillnad mot vad som gällde i slavtidens och feodaltidens samhällsformationer, säkras inte denna kvalifikation av arbetskraften (det rör sig om en inneboende utveckling) ”på platsen” (genom skolning i själva produktionen), utan i växande grad utanför produktionen, i det kapitalistiska skolsystemet och andra instanser och institutioner.

För vad lär man sig i skolan? Man kan komma mer eller mindre långt i sina studier, men man lär sig i alla fall att läsa, skriva, räkna, alltså vissa tekniker — och en hel del andra ting, däribland

³ Marx har gett det en vetenskaplig beteckning: *variabelt kapital*.

delar av den ”vetenskapliga” eller ”litterära kulturen”, som är direkt användbara på olika poster i produktionen (en utbildning för arbetare, en annan för tekniker, en tredje för ingenjörer, ytterligare en för de högsta funktionärerna osv). Man lär sig alltså ”hur man gör”.

Men såväl vid sidan av som i anknytning till dessa tekniker och kunskaper, lär man sig i skolan ”regler” för gott uppförande, dvs hur man uppträder på den post man är ”bestämd” att inneha, allt enligt arbetsdelningen: moralregler för det medborgerliga och yrkesmässiga livet, eller klarare uttryckt, regler avsedda att upprätthålla respekten för den socialt-tekniska arbetsdelningen, regler som i sista hand upprätthålls av klassherraväldet. Man lär sig ”tala sitt språk väl” en ”ordnad framställning”, dvs (för framtida kapitalister och deras tjänare) att ”kommendera”, dvs (den ideala lösningen) att ”kunna tala” med arbetarna osv.

För att uttrycka detta faktum mera vetenskapligt kan vi säga, att arbetskraftens reproduktion fordrar inte bara en reproduktion av dess kvalifikation, utan samtidigt även av dess underkastelse under den härskande ordningen, dvs för arbetarnas del en reproduktion av deras underkastelse under den förhärskande ideologin och, för utsugningens och förtryckets verktyg, en reproduktion av förmågan att väl förvalta den förhärskande ideologin, så att man även ”med ordens hjälp” säkrar den härskande klassens överhöghet.

Med andra ord: skolan (men även andra statens institutioner som kyrkan eller apparater som krigsmakten) undervisar i ”hur man gör”, men i former som säkrar *underkastelse under den härskande ideologin*, eller ett behärskande av dess ”praktik”. Alla funktionärer i produktionen, utsugningens eller förtrycket, för att nu inte med Marx tala om de ”professionella ideologerna”, måste på ett eller annat sätt ”genomsyras” av denna ideologi för att ”medvetet” kunna fullgöra sina uppgifter — vare sig de nu är exploaterade (proletärerna), exploatörer (kapitalisterna), exploateringens verktyg (funktionärerna), den härskande ideologins överstepräster osv.

En absolut nödvändig betingelse för arbetskraftens reproduktion är alltså inte bara en reproduktion av dess ”kvalifikation” utan även av dess underkastelse under den härskande ideologin eller denna ideologis ”praktik”. Men nog räknat räcker det inte att säga ”inte bara utan även”, ty det är tydligt att det är genom och *i den ideologiska underkastelsens former som reproduktionen av arbetskraftens kvalifikation säkras*.

Härmed upptäcker vi emellertid den faktiska existensen av en ny realitet: *ideologin*.

Låt oss här göra två anmärkningar.

Den första för att precisera vår analys av reproduktionen.

Vi har hastigt studerat de olika formerna för produktivkrafternas reproduktion, dvs av å ena sidan produktionsmedlen och å den andra arbetskraften.

Men vi har ännu inte gett oss in på frågan om *reproduktionen av produktionsförhållandena*. Denna *fråga* är emellertid avgörande för den marxistiska teorin om produktionssättet. Att förbigå den under tystnad vore en teoretisk underlåtenhet — ja värre, ett allvarligt politiskt fel.

Vi måste alltså tala om det. Men för att vi ska ha de nödvändiga instrumenten därtill, måste vi göra en stor omväg.

Den andra anmärkningen är att vi, för att kunna göra denna omväg, åter måste ställa vår gamla fråga: vad är ett samhälle?

Överbyggnad och bas

Vi har tidigare⁴ haft anledning att understryka det revolutionära i det marxistiska begreppet ”samhällelig helhet” och vad som skiljer det från en hegeliansk ”totalitet”. Vi sade (däri genom endast upprepande den historiska materialismens berömda satser), att Marx förstod strukturen hos varje samhälle som uppbyggd av ”nivåer” eller ”instanser”, som artikuleras genom en specifik bestämning: *basen* (föreningen av produktivkrafter och produktionsförhållanden) och *överbyggnaden*, som i sig består av två ”nivåer” eller ”instanser”: den juridiskt-politiska (rätten och staten) och ideologin (de olika religiösa, moraliska, juridiska, politiska osv ideologierna).

Förutom sitt teoretiskt-pedagogiska intresse (som får en att se skillnaden mellan Marx och Hegel), har denna framställning en avgörande teoretisk fördel: den gör det möjligt att i dessa begrepps teoretiska disposition inskriva vad vi kallat deras *verkningsgrad*. Vad är då det?

Var och en kan med lätthet övertyga sig om, att denna framställning av samhällsstrukturen som en byggnad med en grund (basen), på vilken överbyggnadens båda ”våningar” reser sig, är en metafor, mer exakt en rumslig metafor, en *topik*.⁵ Liksom alla metaforer påvisar och klargör denna metafor något. Vad? Jo just detta: att de övre våningarna inte kan ”hålla sig uppe” (i luften) av sig själva, om de inte vilar just på grunden.

Byggnadsmetaforens huvudsyfte är alltså att framställa den ekonomiska basens ”bestämning i sista hand”. Denna rumsmetafor gör det alltså möjligt att bestämma basens verkningsgrad, enligt det berömda uttrycket: en bestämning i sista hand av det som sker i ”våningarna” genom det som sker i den ekonomiska basen. Utifrån denna verkningsgrad ”i sista hand” påverkas uppenbarligen överbyggnadens ”våningar” av olika verkningsgrader. Vad slags verkningsgrader?

Man kan säga att överbyggnadens våningar inte är bestämmande i sista hand, utan att de bestäms av basens verkan. Om de är bestämmande på sitt eget (ännu inte definierade) sätt, är det på grund av basens bestämning.

Deras verkningsgrad (eller bestämning), som den bestäms av basens bestämning i sista hand, tankes i den marxistiska traditionen i två former: (1) överbyggnaden har en ”relativ autonomi” i förhållande till basen, (2) överbyggnaden har en ”återverkande kraft” på basen.

Vi kan alltså säga, att den marxistiska topikens, alltså rumsmetaforen med byggnaden (bas och överbyggnad), stora teoretiska fördel är att den samtidigt klargör att frågorna om bestämning (eller verkningsgrad) är avgörande, att det är basen som i sista hand bestämmer hela byggnaden, och att den följaktligen tvingar oss att ställa den teoretiska frågan om överbyggnadens verkningsgrad, dvs tvingar oss att tänka på det som den marxistiska traditionen betecknat med de förenade termerna om överbyggnadens relativa autonomi och överbyggnadens återverkande kraft på basen.

Den stora nackdelen med att på detta vis återge hela samhällsstrukturen i byggnadens rumsmetafor, är uppenbarligen dess metaforiska karaktär; att den förblir *deskriptiv*.

Det förefaller oss från och med nu önskvärt och möjligt att återge förhållandena annorledes. Förstå oss väl: vi förkastar på intet vis den klassiska metaforen, utan den själv tvingar oss att överskrida den. Och vi överskrider den inte för att förkasta den som oduglig. Vi skulle helt enkelt vilja försöka tänka det som den ger oss i form av beskrivning.

Vi tror att det är *utifrån reproduktionens perspektiv* som det är möjligt och nödvändigt att tänka

⁴ I *Pour Marx* och *Lire le Capital*, Maspero 1965. På svenska som *För Marx* och *Att läsa Kapitalet*, Cavefors.

⁵ *Topik* av det grekiska *topos*, plats. En *topik* återger, inom en definierad rymd, de respektive *orterna* för den ena eller andra realiteten. Ekonomin *ligger till grund* (är grunden), överbyggnaden är därovanför.

det som kännetecknar det väsentliga i överbyggnadens existens och natur. Det räcker att man ger sig reproduktionens perspektiv, för att man ska få klarhet i flera frågor, som den rumsliga metaforen påvisat existensen av, men inte kunnat ge ett begreppsmässigt svar.

Vår grundtes är, att det inte är möjligt att ställa dessa frågor (och därmed att besvara dem) *annat än utifrån reproduktionens perspektiv*.

Vi kommer nu att kortfattat analysera rätten, staten och ideologin *ur detta perspektiv*. Och vi kommer att samtidigt påvisa, vad som sker utifrån produktionens perspektiv och vad som sker utifrån reproduktionens.

Staten

Den marxistiska traditionen ger det formella svaret: staten har alltsedan *Manifestet* och *18 brumaire* (och alla de andra klassiska texterna, framför allt vad Marx skrev om Pariskommunen och Lenin i *Staten och revolutionen*) uttryckligt förstått som en repressiv apparat. Staten är en förtrycks-”mekanism”, som gör det möjligt för de härskande klasserna (under 1800-talet borgarklassen och ”klassen” av stora jordägare) att säkra sitt herravälde över arbetarklassen för att tvinga in den under mervärdesutpressningen (dvs under den kapitalistiska utsugningen).

Staten är alltså framför allt det som marxismens klassiker kallade *statsapparaten*. Med den termen förstår man inte blott den specialiserade apparat (i inskränkt mening), som vi erkänt existensen och nödvändigheten av med utgångspunkt från den juridiska praktikens krav, nämligen polisen, domstolarna och fängelserna, utan också krigsmakten, som (en erfarenhet för vilken proletariatet fått betala med sitt blod) ingriper som överordnad repressiv kraft i sista hand, när polisen och dess specialiserade hjälpstyrkor ”överflyglas av händelseutvecklingen”. Ovanpå denna helhet har vi statschefen, regeringen och administrationen.

Framställd i denna form rör den marxist-leninistiska stats-”teorin” vid det väsentliga, och man får inte för ett ögonblick förlora insikten om vad som är väsentligt. Statsapparaten, staten som verkställande och aktiv repressiv kraft ”i de härskande klassernas tjänst”, i bourgeoisins och dess förbundnas kamp mot proletariatet, är staten först och sist, och detta anger ”först och sist” dess grundläggande funktion.

Från den deskriptiva teorin till teorin rätt och slätt

Också denna framställning av statens natur förblir delvis deskriptiv, liksom (vilket påpekats) metaforen med byggnaden (bas och överbyggnad).

Eftersom vi ofta haft anledning att använda detta adjektiv (deskriptiv), är ett ord till förklaring nödvändigt för att undanröja all tvivelaktighet.

När vi om metaforen med byggnaden eller den marxistiska stats-”teorin” säger, att de är deskriptiva uppfattningar eller framställningar av sitt objekt, har vi inga kritiska baktankar. Vi har tvärtom all anledning att tro, att de stora vetenskapliga upptäckterna med nödvändighet måste passera genom den fas, som vi kallar *deskriptiv teori*. Det är den första fasen för varje teori, åtminstone inom det område som vi sysselsätter oss med (vetenskapen om samhällsformationerna). Det är därför man kan (och enligt vår mening bör) betrakta denna fas som en övergångsfas, som är nödvändig för teorins utveckling. Att den är en övergångsteori har vi inbegripit i vårt uttryck ”deskriptiv teori” genom att visa, att sammanställningen av termerna ifråga innebär ett slags ”motsättning”: termen ”teori” skär sig mot det tillfogade begreppet ”deskriptiv”. Mer exakt innebär detta (1) att den ”deskriptiva teorin” förvisso och otvivelaktigt är en början utan återvändo för teorin, men (2) att den ”deskriptiva” form i vilken teorin framstår, just genom denna ”motsättning” kräver en utveckling av teorin som överskrider den ”deskriptiva” formen.

Låt oss precisera denna tankegång genom att återvända till vårt aktuella objekt, staten.

När vi säger, att den marxistiska stats-”teori” som vi förfogar över delvis förblivit ”deskriptiv” betyder detta först och främst att denna deskriptiva teori tveklöst är själva början till en marxistisk statsteori, och att denna början innehåller det väsentliga, dvs den avgörande principen för teorins vidareutveckling.

Vad vi säger är att den deskriptiva statsteorin är riktig, därför att man utan svårighet kan korrespondera den definition den gör av sitt föremål med det överväldigande flertalet av observerbara fakta inom dess område. På samma sätt belyser definitionen av stat som klasstat existerande i den repressiva statsapparaten, på ett bländande sätt alla observerbara fakta på repressionens skilda nivåer, från junimassakrernas 1848 och Pariskommunen, den blodiga söndagen i Petrograd, maj 1905, motståndsrörelsen, Charonne osv, till de enkla (och relativt ofarliga) ingripanden från censuren, som förbjöd Diderots *Nunnan* eller ett skådespel av Gatti under Franco. Den belyser alla direkta och indirekta former av utsugning och utplånandet av folkets massor (de imperialistiska krigen), den belyser det subtila herraväldet i vardagen, där det som Lenin i Marx efterföljd kallade bourgeoisins diktatur kommer till uttryck i den politiska demokratins former.

Denna deskriptiva statsteori representerar emellertid en fas i teorins utveckling som i sig kräver ett ”överskridande” av denna fas. Ty det är klart, att även om vår definition ger oss medel att identifiera och känna igen repressionens yttringar och hänföra dem till staten i form av repressiv statsapparat, så ger denna ”relatering” plats för ett alldeles särskilt slag av evidens, om vilket vi om ett ögonblick får anledning att säga: ”ja, just så är det, alldeles riktigt ...”.⁶ Och även om de fakta som man hopar under definitionen av staten mångdubblas, så kan man därigenom inte komma vidare mot en reell definition av staten, dvs mot en vetenskaplig teori om den. All deskriptiv teori riskerar därför att ”blockera” den oundgängliga utvecklingen av teorin.

Det är därför vi anser det vara oundgängligt att utveckla denna deskriptiva teori till teori rätt och slätt. För att bättre förstå statens mekanismer i deras funktion, anser vi det nödvändigt att *tillfoga* något till den klassiska definitionen av staten som statsapparat.

Det väsentliga i den marxistiska statsteorin

Låt oss först klargöra en viktig punkt: staten (och den apparat genom vilken den existerar) kan inte vara något annat än en *funktion av statsmakten*. Hela den politiska klasskampen kretsar kring staten. Märk att det handlar om en besittning dvs en erövring och ett befästande av statsmakten från en viss klass, klassallians eller del av klasser. Detta första klargörande tvingar oss alltså att skilja mellan å ena sidan statsmakten (befästande eller erövring av statsmakten), föremålet för den politiska klasskampen, och statsapparaten å den andra.

Vi vet att statsapparaten under viktiga politiska händelser, som påverkar innehavet av statsmakten, kan bli kvar på sin plats, vilket bevisas av 1800-talets borgerliga ”revolutioner” i Frankrike (1830, 1848), statskupper (den andre december, maj 1958) statssprängningar (kejsardömets fall 1870, tredje republikens fall 1940) eller småborgarnas politiska uppstigande (1890-95 i Frankrike) osv.

Också under en social revolution som 1917 års förblev en stor del av statsapparaten på plats, medan statsmakten greps av proletariatet och de fattiga bönderna, vilket Lenin upprepat tillräckligt ofta.

⁶ Se nedan, avsnittet ”Apropå ideologin”.

Man kan säga att denna åtskillnad mellan statsmakt och statsapparat utgör en del av den ”marxistiska teorin” om staten, vilket kommit till uttryck alltsedan Marx arbeten *18 brumaire* och *Klasstriderna i Frankrike*.

För att på denna punkt sammanfatta den ”marxistiska statsteorin”, kan vi säga, att marxismens klassiker städse slagit fast: (1) att staten är statens repressiva apparat, (2) att man måste skilja mellan statsmakt och statsapparat. (3) att målet för klasskampen är statsmakten, och genom den utnyttjandet, från klasser, allianser eller delar av klasser, av statsapparaten för att förverkliga klassens mål, samt (4) att proletariatet måste bemäktiga sig statsmakten för att förstöra den existerande borgerliga statsapparaten, och i en första fas ersätta den med en helt annorlunda, proletär statsapparat och sedan, i de kommande faserna, starta en annan process, statens förstörande (ett slut på statsmakten och hela statsapparaten).

Som följd av detta framträder redan fullt klart det som vi vill foga till den ”marxistiska teorin” om staten. Men det tycks oss som om denna härmed kompletterade teori delvis förblir deskriptiv, även om den från och med nu omfattar sammansatta och differentierade element, vars funktion och spel inte kan förstås utan hjälp av en teoretisk fördjupning.

De ideologiska statsapparaterna

Det som man måste foga till den ”marxistiska teorin” om staten är alltså något annat.

Vi måste nu gå försiktigt fram på ett fält, där de marxistiska klassikerna sedan länge legat före oss, utan att de dock i teoretisk form systematiserat de avgörande landvinningar som deras erfarenheter och ställningstaganden implicerat.

De marxistiska klassikerna har i realiteten, dvs i sin politiska praktik, behandlat staten som en mer sammansatt verklighet än som den framstår i den ”marxistiska statsteorin”, även sådan den kompletterats av oss. De har i sin praktik erkänt sammansattheten, men de har inte uttryckt den i någon motsvarande teori.⁷

Vi skulle vilja försöka att helt schematiskt skissera denna teori. Fördenskull framställer vi följande tes:

För att kunna utveckla statsteorin måste man inte bara ge akt på åtskillnaden mellan statsmakt och statsapparat, utan även på en annan realitet, som uppenbart står på (den repressiva) statsapparatsens sida men inte får förväxlas med den. Vi benämner denna realitet efter dess begrepp: *de ideologiska statsapparaterna*.

Vad är då de ideologiska statsapparaterna (ISA)?

De får inte förväxlas med (den repressiva) statsapparaten. Låt oss påminna om att statsapparaten enligt den marxistiska teorin inbegriper regeringen, administrationen, krigsmakten, polisen, domstolarna, fängelserna osv, som utgör vad vi tidigare kallat den repressiva statsapparaten. Repressiv innebär att statsapparaten ifråga ”fungerar genom våld” — åtminstone i viss mån (ty repressionen, t ex den administrativa, kan anta icke-fysiska former).

Som ideologiska statsapparater betecknar vi ett visst antal realiteter, som för den omedelbare betraktaren framstår som särskilda och specialiserade institutioner. Vi ska lägga fram en

⁷ Gramsci är såvitt vi vet den förste som slagit in på den väg som vi följer. Han hade en ”originell” föreställning om att staten inte kunde återföras till en (repressiv) statsapparat, utan hänförde till den ett antal institutioner i, som han sade, det ”*civila samhället*”: kyrkan, skolan, fackföreningarna osv. Tyvärr systematiserade inte Gramsci sina institutioner, utan det stannade vid skarpsinniga men ofullständiga noteringar (jfr Gramsci, *Œuvres choisies*, Ed. Sociales, s 290 f (not 3), 293, 295, 436 och *Lettres de la Prison*, Ed. Sociales, s. 313).

förteckning, som naturligtvis i detalj måste granskas, prövas, rättas och ändras. Med alla dessa reservationer i minne vill vi försöksvis betrakta följande institutioner som ideologiska statsapparater (den ordning vi nämner dem i har ingen särskild betydelse):

- den religiösa ISA (de olika kyrkornas system),
- skolans ISA (de olika ”skolornas”, allmänna och privata, system),
- familjens ISA,⁸
- den rättsliga ISA,⁹
- den politiska ISA (det politiska systemet, däribland de olika partierna),
- den fackliga ISA,
- den informativa ISA (press, radio, television osv),
- den kulturella ISA (litteratur, skön konst, sport osv).

Vi har sagt att ISA inte får förväxlas med (den repressiva) statsapparaten. Och vari ligger skillnaden?

För det första kan vi konstatera, att det existerar *en* (repressiv) statsapparat, men *ett flertal* ideologiska statsapparater. Om den nu existerar är den helhet, som sammanfattar denna mångfald av ISA, inte omedelbart iakttagbar.

För det andra kan vi konstatera, att medan (den repressiva) statsapparaten helt tillhör den *offentliga* sfären, så kommer huvuddelen av de ideologiska statsapparaterna (med sin uppenbart skiftande karaktär) från den privata. Privata är kyrkorna, partierna, fackföreningarna, familjerna, vissa skolor, de flesta tidningar, de kulturella företagen osv, osv.

Låt oss för ett ögonblick lämna vår första anmärkning åsido. Men vi kan inte undgå att stanna vid den andra och fråga oss, med vad rätt vi som ideologiska statsapparater kan beteckna institutioner, som till sitt flertal inte har någon offentlig ställning, utan helt enkelt är privata institutioner. Som medveten marxist har Gramsci redan med ett ord bemött denna invändning. Skillnaden mellan offentligt och privat är en intern skillnad i den borgerliga rätten, och giltig på de (underordnade) områden där den borgerliga rätten utövar sin ”makt”. Statsmakten hör inte dit, ty den står ”ovanför rätten”: staten, som är den härskande klassens stat, är varken offentlig eller privat, utan tvärtom betingelsen för varje åtskillnad mellan offentligt och privat. Låt oss nu säga det samma med utgångspunkt från våra ideologiska statsapparater. Det betyder föga att de institutioner, genom vilka de realiseras, är ”offentliga” eller ”privata”. Det som betyder något är deras funktion. De privata institutionerna kan förträffligt ”fungera” som ideologiska statsapparater. Det skulle räcka med en något vidareförd analys av vilken som helst av ISA för att visa detta.

Men låt oss gå på det väsentliga. Det som skiljer ISA från (den repressiva) statsapparaten är följande avgörande skillnad: den repressiva statsapparaten ”fungerar genom våld”, medan de ideologiska statsapparaterna ”*fungerar genom ideologi*”.

Vi ska precisera och korrigera denna skillnad. Vi bör egentligen säga, att varje statsapparat, repressiv eller ideologisk, samtidigt ”fungerar” genom våld och ideologi, men med en mycket viktig skillnad, som gör det omöjligt att förväxla de ideologiska statsapparaterna med (den repressiva) statsapparaten.

Skillnaden är att (den repressiva) statsapparaten för sin del i helt övervägande grad fungerar

⁸ Familjen fyller uppenbarligen andra ”funktioner” än dem som den har i egenskap av ISA. Den ingriper i arbetskraftens reproduktion. Den är, sedd ur produktionens synpunkt, produktionsenhet och (eller) konsumtionsenhet.

⁹ Rätten tillhör samtidigt (den repressiva) statsapparaten och ISA-systemet.

genom repression (inberäknat fysisk), samtidigt som den sekundärt fungerar genom ideologi. (Det existerar inte någon heltigenom repressiv apparat.) Exempel: krigsmakten och polisen fungerar också ideologiskt, dels för att säkra sin egen sammanhållning och dels genom de ”värden” som de företräder utåt.

På samma sätt, fast tvärtom, kan man säga att de ideologiska statsapparaterna i helt övervägande grad fungerar genom ideologi, men sekundärt även repressivt, om än i gränsfall, fast endast i gränsfall, helt svagt, fördolt, ja symboliskt. (Det existerar inte någon heltigenom ideologisk apparat.) Exempelvis ”dresserar” skolan och kyrkorna genom lämpliga sanktionsmetoder, uteställningar, utkoranden osv inte blott sina egna präster, utan även deras församlingar. På samma sätt med familjen ... På samma sätt med de kulturella ISA (censuren, för att nu nämna något) osv.

Är det nödvändigt att nämna, att detta bestämmande av repressionens och ideologins dubbla ”funktion” (den dominerande, den sekundära), som växlar allteftersom det handlar om (den repressiva) statsapparaten eller de ideologiska statsapparaterna, gör det möjligt för oss att förstå, att det ständigt, uttryckligt eller i tysthet, väves högst subtila kombinationer mellan (den repressiva) statsapparaten och de ideologiska statsapparaternas spel. Vardagslivet skänker oss otaliga exempel som vi måste studera i detalj för att nå ut över denna enkla iakttagelse.

Denna anmärkning för oss in på vägen mot förståelse av vad som konstituerar enheten mellan den ögonskenligen disparata gruppen av ISA. Om ISA i övervägande grad fungerar *genom ideologi*, är det just denna funktion som förenar deras olikheter, så länge den ideologi efter vilken de fungerar själv, trots sina olikheter och motsättningar, förenas *under den härskande ideologin*, som är den ”härskande klassens”. Om vi betänker att den ”härskande klassen” i princip innehar statsmakten (ensam, eller oftare, genom allianser eller delar av klasser), och därigenom förfogar över (den repressiva) statsapparaten, kan vi medge att denna härskande klass är verksam i de ideologiska statsapparaterna i samma grad som den härskande ideologin, definitivt och trots sina motsättningar, realiseras i de ideologiska statsapparaterna. Man måste gå i detalj på denna skillnad — men man kan inte dölja det reella i den djupa identiteten. Enligt vår uppfattning *kan ingen klass varaktigt inneha statsmakten utan att samtidigt utöva hegemoni över och i de ideologiska statsapparaterna*. Jag vill bara ta upp ett enda exempel och bevis: Lenins otåligen omsorg om att revolutionera skolans ideologiska statsapparat (bland andra), för att göra det möjligt för det sovjetiska proletariatet, som bemäktigat sig statsapparaten, att helt enkelt säkra framtiden för proletariatets diktatur och övergången till socialismen.¹⁰

Den sista noteringen sätter oss i stånd att förstå, varför de ideologiska statsapparaterna inte bara kan vara ett *föremål* för klasskampen utan även en *plats* för klasskampen, och ofta för förbittrade strider. Klassen (eller klassalliansen) vid makten får inte lika lätt överhöghet över ISA som över (den repressiva) statsapparaten, inte bara därför att de gamla härskande klasserna under lång tid kan befästa starka ställningar där, utan också därför att de utsugna klassernas motstånd där kan finna medel och möjlighet att komma till tals, antingen de utnyttjar existerande motsättningar eller genom kamp erövrar nya positioner i dem.¹¹

¹⁰ Krupskaja har i en patetisk text från 1937 berättat historien om Lenins desperata ansträngningar, som hon betraktar som misslyckade.

¹¹ Det som nu med några snabba ord sagts om klasskampen inom ISA, uttömmar naturligtvis på intet vis frågan om klasskampen.

För att närma oss frågan måste vi hålla två principer i minnet.

Den *första principen* formulerades av Marx i Inledningen av *Till kritiken*: ”Då man betraktar sådana omvälvningar (en social revolution) måste man ständigt skilja mellan den materiella omvälvningen i de ekonomiska produktionsbetingelserna, vilka kan naturvetenskapligt exakt konstateras, och de juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga eller

Låt oss betona följande:

Om den tes vi framlagt är välgrundad, har vi kommit fram till den klassiska marxistiska stats-teorin och preciserat den på en punkt. Vi säger att man måste skilja mellan å ena sidan stats-makten (och dess behärskande genom ...) och å andra sidan statsapparaten. Men vi tillfogar att statsapparaten består av två helheter: å ena sidan den helhet av institutioner som företräder den repressiva statsapparaten, och å den andra den helhet av institutioner som företräder de ideologiska statsapparaterna. Men om det är på det viset får man inte försumma att ställa följande fråga, fastän våra anvisningar varit summariska: vilket mera exakt omfång har den roll som de ideologiska statsapparaterna spelar? Vilken är grunden för deras betydelse? Med andra ord: varemot svarar ”funktionen” hos dess ideologiska statsapparater som inte fungerar genom repression utan genom ideologi?

Om reproduktionen av produktionsförhållandena

Vi kan nu besvara vår centrala fråga som blivit hängande i luften under många sidor: *hur säkras reproduktionen av produktionsförhållandena?*

På topikens språk (bas, överbyggnad) kan vi säga: den garanteras, till mycket stor del,¹² av den juridisk-politiska och ideologiska överbyggnaden.

Men som vi ansett det nödvändigt att överskrida detta fortfarande deskriptiva språk, kan vi säga: den säkras, till stor del, genom utövandet av statsmakten i statsapparaterna, dels (den repressiva) statsapparaten och dels de ideologiska statsapparaterna.

För att hålla reda på vad vi sagt i det föregående, ska vi nu sammanfatta det i följande tre punkter:

- (1) Alla statsapparater fungerar på en gång genom repression och genom ideologi, med den skillnaden att (den repressiva) statsapparaten i helt övervägande grad fungerar genom repression, medan de ideologiska statsapparaterna i helt övervägande grad fungerar genom ideologi.
- (2) Medan (den repressiva) statsapparaten utgör en organiserad helhet, vars olika delar centraliserats under ett kommando, nämligen den klasskampspolitik som förs av de härskande klasser som innehar statsmakten, är de ideologiska statsapparaterna flera, åtskilda, ”relativt autonoma”, samt tenderar att erbjuda ett objektiva slagfält för motsättningar, som i än begränsade, än ytterliga former avspeglar sammanstötningarna mellan de kapitalistiska och proletära klassernas kamp, liksom deras underordnade former.
- (3) Medan (den repressiva) statsapparaten säkras genom sin enhetliga, centraliserade organisation under ledning av de makt-havande klassernas representanter, så säkras enheten mellan de skilda ideologiska statsapparaterna, ofta under motsägelsefulla former, genom den härskande ideologin, den härskande klassens.

Håller man reda på dessa karaktäristika, kan man alltså fastställa reproduktionen av produk-

filosofiska, kort sagt ideologiska former, i vilka människorna blir medvetna om denna konflikt och utkämpar den.” (Citerat efter Arbetarkulturs utgåva, 1970, s 9, övers anm.) Klasskampen kommer till uttryck och verkar alltså i de ideologiska formerna, alltså även i ISAs ideologiska former. Men klasskampen *överskrider* på bred front dessa former, och det är därför att den överskrider dem som de utsugna klassernas kamp också kan verka inom ISAs ideologiska former, och därmed vända ideologins vapen mot de makt-havande klasserna själva. Detta på grund av den *andra principen*: klasskampen överskrider ISA därför att den har sina rötter utanför ideologin, i basen, i produktionsförhållandena som ju är utsugningsrelationer och utgör grunden för relationerna klasserna emellan.

¹² Till stor del. Ty produktionsförhållandena reproduceras framför allt genom produktions-och cirkulationsprocessernas materialitet. Men man får inte glömma att de ideologiska förhållandena är omedelbart närvarande i dessa processer.

tionsförhållandena¹³ på följande sätt, som ett slags ”arbetsdelning”:

Den repressiva statsmaktens roll består väsentligen, i den utsträckning som den är repressiv, i att med kraft (fysisk eller ej) säkra de politiska betingelserna för reproduktionen av produktionsförhållandena, som i sista hand är en *utsugningsrelation*. Statsapparaten bidrar inte bara i stor utsträckning till att reproducera sig själv (i staten existerar politikerdynastier, militärdynastier osv), utan statsapparaten säkrar också, och framförallt, genom repression (från brutalaste slag till enkla administrativa bestämmelser och förbud, från öppen censur till förtigande osv) de politiska betingelserna genom att använda de ideologiska statsapparaterna.

Det är de som egentligen till stor del säkrar själva reproduktionen av produktionsförhållandena, under ”skydd” av den repressiva statsapparaten. Det är med den härskande ideologin som förbindelse som man säkrar (den ofta skärande) ”harmonin” mellan den repressiva statsapparaten och de ideologiska statsapparaterna, och även mellan de senare. Det är här som den härskande ideologin, ideologin hos den härskande klass som innehar statsmakten, spelar sin huvudroll.

Vi leds därmed in på den följande hypotesen som en funktion av själva olikheten mellan den i sin unikheter gemensamma roll, som de ideologiska statsapparaterna spelar vid reproduktionen av produktionsförhållandena.

Vi har för de utvecklade nutida kapitalistiska samhällsformationernas del räknat upp ett relativt stort antal ideologiska statsapparater: skolans apparat, den religiösa apparaten, familjens apparat, den politiska apparaten, den fackliga apparaten, informationsapparaten, den ”kulturella” apparaten osv.

Men i ”livegenskapens” produktionssätt (som vanligen benämns det feodala), kan vi konstatera att det existerar en enda repressiv statsapparat, som formellt är mycket lik inte blott den absoluta monarkins utan även de första kända antika staternas, medan antalet ideologiska statsapparater är mindre högt och deras individuella karaktär annorlunda. Vi kan exempelvis konstatera att under medeltiden kyrkan (den religiösa ideologiska statsapparaten) samlade en stor del av de funktioner som idag utvecklats till flera särskilda ideologiska statsapparater, som är nya i förhållande till den tid som vi nu behandlat. Särskilt gäller detta skol- och kulturfunktionerna. Vid sidan av kyrkan fanns familjens ideologiska statsapparat, som spelade en betydande roll, som inte kan jämföras med den som den spelar i de kapitalistiska samhällsformationerna. Kyrkan och familjen var dock inte, även om det kunde se så ut, de enda ideologiska statsapparaterna. Det existerade också en politisk ideologisk statsapparat (generalstånderna, parlamentet, de olika politiska fraktionerna och ligorna, föregångare till de moderna politiska partierna, och hela det politiska systemet av fria kommuner och städer). Det existerade också en mäktig ”pre-facklig” ideologisk statsapparat, om man nu vågar använda ett så medvetet anakronistiskt uttryck (de mäktiga handels- och bankgillena, liksom sammanslutningarna av gesäller osv). Bokutgivningen och informationsverksamheten hade genomgått en obestridlig utveckling liksom skådespelen, som först varit integrerade med kyrkan men sedan blivit alltmer oberoende av den.

Men under den förkapitalistiska historiska period som vi här granskat i mycket grova drag, *fanns det obestridligen en dominerande ideologisk statsapparat, kyrkan* som i sig koncentrerade inte endast de religiösa funktionerna utan även skolans samt en god del av informationens och ”kulturens”. Att hela den ideologiska kampen under 1500- och 1600-talen alltifrån reformationens första skakningar *koncentrerades* till en antiklerikal och antireligiös kamp är ingen tillfällighet, utan just en funktion av den religiösa ideologiska statsapparats dominerande ställning.

¹³ Vad beträffar *den del* av reproduktionen, till vilken den repressiva statsapparaten och de ideologiska statsapparaterna *bidrar*.

Den franska revolutionen hade som mål och resultat inte bara att flytta över statsmakten från den feodala aristokratin till den kapitalistiskt-kommersiella bourgeoisin, spränga den gamla repressiva statsapparaten och ersätta den med en ny (t ex den nationella värnpliktsarmén) — utan även att angripa den ideologiska statsapparaten nr 1: kyrkan. Därför ställdes prästerna under borgerlig lag, konfiskerades kyrkans egendomar och skapades nya ideologiska statsapparater för att ersätta den religiösa statsapparaten i dess dominerande roll.

Naturligtvis avlöpte saken inte smärtfritt, vilket bevisas av konkordatet,* restaurationen och den långa klasskampen mellan den jordägande aristokratin och den industriella bourgeoisin under hela 1800-talet om upprättandet av en borgerlig hegemoni över de funktioner som dittills fyllts av kyrkan, framför allt över skolan. Man kan säga att bourgeoisin stödde sig på den nya politiska ideologiska statsapparaten, den borgerligt-demokratiska som kommit till under revolutionens första år, och sedan återupprättats efter långa våldsamma strider, några månader 1848 och under decennier efter andra kejsardömets fall, att den stödde sig på denna i sin kamp mot kyrkan för att bemäktiga sig dess ideologiska funktioner, kort sagt för att säkra inte endast sin politiska utan även sin ideologiska hegemoni, som var oundgänglig för en reproduktion av de kapitalistiska produktionsförhållandena.

Det är därför vi anser oss berättigade till att framställa följande tes, trots alla risker som den medför: Vi menar att den ideologiska statsapparat, som kommit att inta en dominerande ställning i de mogna kapitalistiska formationerna efter hård politisk och ideologisk klasskamp mot den gamla härskande ideologiska statsapparaten, är *skolans ideologiska statsapparat*.

Denna tes kan synas paradoxal, ty det står klart för alla, dvs i den ideologiska föreställningsvärld som bourgeoisin strävar att ge sig och de klasser som den utsuger, att den dominerande ideologiska statsapparaten i de kapitalistiska samhällsformationerna inte är skolan, utan den politiska ideologiska statsapparaten, dvs den parlamentariska demokratin som är förbunden med allmän rösträtt och kamp mellan partier.

Men också den sentida historien visar, att bourgeoisin väl har kunnat anpassa sig till ideologiska statsapparater olika den parlamentariska demokratin: första och andra kejsardömet, den konstitutionella monarkin (Ludvig XVIII, Karl X), den parlamentariska monarkin (Ludvig Filip), presidentdemokratin (de Gaulle) för att nu bara hålla sig till Frankrike. I England är saker och ting än mera uppenbara. Revolutionen var där särskilt ”lyckosam” ur borgerlig synpunkt, därför att man, till skillnad från i Frankrike, där bourgeoisin på grund av lågadelns dumhet måste acceptera att låta sig föras till makten under böndernas och plebejernas ”revolutionära dagar”, något som stod den fruktansvärt dyrt, kunde ”ingå fördrag” med aristokratin och med den ”dela” innehavet av statsmakten och förfogandet över statsapparaten under mycket lång tid (fred mellan alla människor av god vilja i de härskande klasserna!). I Tyskland var förhållandena ännu mera slående, därför att det var under en ideologisk statsapparat där de kejsarliga junkrarna (med Bismarck som symbol), med deras krigsmakt och polis som skydd och dem själva som personliga ledare, som den imperialistiska bourgeoisin gjorde sitt larmande intåg i historien, innan den ”tog sig igenom” Weimarrepubliken och anförtrorde sig åt nazismen.

Vi har därför mycket starka skäl att tro, att det bakom den politiska borgerliga statsapparaten, som med sitt spel upptar scenens främre del, är skolans apparat som bourgeoisin har placerat som sin ideologiska apparat nr 1, som den dominerande apparat som ersatt den gamla dominerande ideologiska statsapparaten, kyrkan, i dess funktioner. Man kan tillfoga: paret kyrka-familj har ersatts av paret skola-familj.

* Här avses överenskommelsen mellan Napoleon och påven om ömsesidig icke-inblandning. Ö.a..

Varför har då skolan blivit till dominerande ideologisk statsapparat i de kapitalistiska samhällsformationerna, och hur fungerar den?

För ögonblicket räcker det att säga:

(1) Alla ideologiska statsapparater, vilka de än är, strävar mot samma resultat: reproduktion av produktionsförhållandena dvs av de kapitalistiska utsugningsförhållandena.

(2) Var och en strävar mot detta gemensamma mål på för den säreget sätt. Den politiska apparaten genom att underkasta individen under statens politiska ideologi, den ”demokratiska” ideologin, ”indirekt” (parlamentarisk) eller ”direkt” (folkomröstningar eller fascism). Informationsapparaten genom att via tidningar, radio, television proppa i ”medborgarna” deras dagliga doser av nationalism, chauvinism, liberalism, moralism osv. Sak samma med den kulturella apparaten (sporten är av största betydelse för chauvinismen) osv. Den religiösa apparaten påminner i sina predikningar och andra stora ceremonier i samband med födelse, giftermål och död, att människan bara är aska, om hon inte älskar sina bröder så mycket att hon vänder andra kinden till mot den som slår henne på den ena. Familjens apparat ... Låt oss inte bli enformiga.

(3) Denna konsert behärskas av ett enda partitur, som tillfälligtvis störs av motsättningar (härörande från rester av de gamla härskande klasserna eller proletärerna och deras organisationer), den nu härskande klassens ideologi-partitur, som i sin musik återger de storslagna temata från de stora förfädernas humanism, som före kristendomen, åstadkom det grekiska undret och därefter Roms, den eviga stadens, storhet, det enskilda och allmänna intressets temata osv. Nationalism, moralism och ekonomism.

(4) I denna samklang är det emellertid en ideologisk statsapparat som först och sist spelar den dominerande rollen, fastän man knappt lånar örat åt dess musik: så tyst spelar den! Det är skolan.

Den tar hand om barnen från alla klasser redan i förskolan, och alltifrån förskolan, med nya såväl som med gamla metoder, inpräntar den under de år då barnet är mest sårbart, inkilat mellan familjens och skolans statsapparater, ”hur man gör”, en lärdom draperad i den härskande ideologin (modersmål, räkning, naturhistoria och naturkunskap, litteratur), eller helt enkelt den härskande ideologin i rent tillstånd (moral, samhällslära, filosofi). Omkring det sextonde året faller en väldig massa barn ”ut i produktionen”, det är arbetarna och småbönderna. En annan del av den utbildningsbara ungdomen går med ytterligare ett stycke av vägen och faller på poster som lägre eller medelhöga tjänstemän, funktionärer, småborgare av alla slag. Ännu en del når fram till toppen, än för att falla ner i den intellektuella halvvarbetslösheten, för att, med undantag för ”kollektivarbetarens intellektuella”, tillhandahålla exploaterings verktyg (militärer, poliser, politiker, administratörer osv) och ideologins yrkesarbetare (präster av alla slag, av vilka flertalet är övertygade ”lakejer”).

Var och en som faller på vägen är praktiskt försedd med den ideologi som svarar mot den roll han har att fylla i klassamhället: rollen av exploaterad (med ”yrkesmässigt”, ”moraliskt”, ”medborgerligt”, ”nationellt” och högt ”utvecklat” apolitiskt ”medvetande”), rollen som exploaterings verktyg (som vet hur man kommenderar och talar med arbetarna, som kan ”human relations”) repressionens verktyg (som kan kommendera och få folk att lyda ”utan att diskutera” eller behärskar de politiska ledarnas demagogiska retorik), eller ideologins professionella (som vet att behandla folks medvetanden med den respekt, dvs det förakt, den utpressning, den demagogi som passar för stunden och som efter tillfället spetsas med moral, dygd, ”det översinnliga”, nationen, Frankrikes roll i världen osv).

Man får förvisso lära sig ett antal av dessa kontrasterande dygder (blygsamhet, resignation, undergivenhet å ena sidan, cynism, förakt, högdragenhet, säkerhet, storhet, fagert tal och

duglighet å den andra) även i familjen, kyrkan, krigsmakten, de sköna konsterna, filmen, till och med på idrottsplatsen. Men ingen ideologisk apparat förfogar under så många år över ett dittvingat auditorium (och, vilket betyder mindre, ett som man inte behöver betala) ... 5 à 6 dagar om 7 à 8 timmar, alla barn i den kapitalistiska samhällsformationen.

Det är till stor del genom inläringen av vissa former av ”hur man gör”, höljda i en massiv inskärpning av den härskande klassens ideologi, som man reproducerar en kapitalistisk samhällsformations *produktionsförhållanden*, dvs de exploaterades relationer till exploatörerna och exploatörernas till de exploaterade. De mekanismer som frambringar detta för det kapitalistiska systemet så livsnödvändiga resultat, göms och upplöses naturligtvis i en ideologi om skolan som härskar över alla, fastän den är en av för den borgerliga ideologins väsentligaste former, en ideologi som framställer skolan som en neutral miljö, fri från ideologi (ty sådan är världslig), där lärarna respekterar ”samvetet” och ”friheten” hos de barn som anförtrotts dem av deras ”föräldrar” (de är också fria, ty de äger sina barn), och leder dem genom sitt eget exempel fram till den vuxnes frihet, moral och ansvar, till kunskapen, litteraturen och dess ”frigörande” dygder.

Jag vill be de lärare om ursäkt, som under förfärliga förhållanden mot systemet och den praktik, av vilka de är del, söker vända de vapen de kan hitta i historien och det vetande som de ”lär ut”. De är ett slags hjältar. Men de är sällsynta, och hur många (flertalet) är inte de som börjat misstänka det ”arbete” som systemet (som överskrider och krossar dem) tvingar dem att utföra och, vad värre är, lägger ner hela sin själ och förmåga på att med fullt medvetande fullgöra det (de berömda nya metoderna!). Så föga tvivlar de, att de genom sin hängivenhet till och med bidrar till att upprätthålla och underblåsa den föreställning om skolan, som gör skolan lika ”naturlig” och oundgänglig, till och med välgörande, för våra samtida som kyrkan var ”naturlig”, oundgänglig och generös mot våra fäder för ett antal århundraden sedan.

Skolan har idag faktiskt avlöst kyrkan i rollen som *dominerande ideologisk statsapparat*. Den är kopplad till familjen, alldeles som kyrkan förr var kopplad till familjen. Man kan därför konstatera, att den utan motstycke djupa kris, som över hela världen skakar skolsystemet, ofta förenad med en (redan i *Manifestet* bebådad) kris som skakar familjesystemet, antar en politisk betydelse om man betänker, att skolan (och paret skola-familj) utgör den dominerande ideologiska statsapparaten, en apparat som spelar en bestämmande roll för reproduktionen av produktionsförhållandena i ett system, som hotas till sin existens av den världsomspännande klasskampen.

Apropå ideologin

När vi lade fram begreppet ideologisk statsapparat och sade att ISA ”fungerar genom ideologi”, åberopade vi en realitet om vilken vi måste säga några ord.

Vi vet att uttrycket ”ideologi” formades av Cabanis, Destutt de Tracy och deras vänner, som med det betecknade en (genetisk) teori om idéer. När Marx återupptog termen 50 år senare gav han den, alltifrån sina ungdomsarbeten, en helt annan betydelse. Ideologin blev ett system av idéer, föreställningar som behärskar en människas eller en samhällsgrupps tänkande. Den ideologiskt-politiska kamp som fördes av Marx alltifrån hans artiklar i *Rheinische Zeitung*, kom med nödvändighet att snabbt konfronteras med denna realitet, och tvingade honom att fördjupa sina första intuitiva föreställningar.

Här stöter vi emellertid på en ganska förvånansvärd paradox. Allt tycktes leda Marx till att formulera en teori om ideologin. Faktiskt erbjuder oss *Den tyska ideologin*, efter *Paris-manuskripten*, en uttrycklig ideologiteori, men ... den är inte marxistisk (vilket vi om ett ögonblick ska se). Vad *Kapitalet* beträffar innehåller förvisso boken ett antal anvisningar till en

ideologiteori (den tydligaste: om vulgärekonomernas ideologi), men den innehåller inte själva teorin, som i hög grad skulle kräva en teori om ideologin i allmänhet.

Jag skulle vilja våga försöket att lägga fram en första och mycket preliminär skiss. De teser jag lägger fram är förvisso inte improviserade, men de kan heller inte underbyggas och prövas, dvs styrkas eller rättas, annat än genom studier och fördjupade analyser.

Ideologin har ingen historia

Till att börja med ett ord för att framställa de principer, som enligt min mening kan om än inte utgöra grunden för så dock auktorisera nedanstående utkast till en *allmän ideologi-teori*, inte en teori om särskilda ideologier, vilka oavsett sin form (religiös, moralisk, juridisk, politisk) ger uttryck för klasspositioner.

Det är förvisso nödvändigt att sysselsätta sig med en teori om ideologin i den dubbla aspekt som vi just har angivit. Man skulle då se att en teori om ideologierna i sista hand vilade på historien om samhällsformationerna, om hur produktionssätten kombineras i dessa och hur klasstriderna utvecklar sig därur. I denna mening är det uppenbart att det inte kan vara fråga om någon teori om ideologier *i allmänhet*, eftersom ideologierna (definierade under den dubbla aspekt som ovan angivits: regional och klassmässig) har en historia, vars bestämning i sista hand uppenbarligen ligger utanför de enskilda ideologierna, även om den angår dem.

Om jag däremot kan framlägga ett utkast till en teori om ideologin *i allmänhet*, och om denna teori blir ett av de element varpå teorierna om ideologierna avhänger, så implicerar detta en skenbart paradoxal sats, som jag vill framlägga med följande termer: *ideologin har ingen historia*.

Som vi vet förekommer denna formulering ordagrant i en passage i *Den tyska ideologin*. Marx uttalar den på tal om metafysiken, om vilken han säger att den inte har mer historia än moralen (underförstått: och ideologins övriga former).

I *Den tyska ideologin* figurerar denna formulering i ett uttalat positivistiskt sammanhang. Ideologin förstås där som ren illusion, som dröm, dvs icke existerande. Hela dess realitet ligger utanför den själv. Ideologin uppfattas alltså som en imaginär konstruktion, vars ställning är exakt densamma som drömmens hos de pre-freudianska författarna. För dessa författare var drömmen det helt imaginära resultatet, dvs ett intet, av ”dagens kvarlevor”, som framställdes i tillfälligt sammanhang, dessutom ofta ”omkastade”, kort sagt ”i oordning”. För dem var drömmen något tomt och intigt imaginärt, ett tillfälligt ”fuskverk” med slutna ögon och med kvarlevor av den fulla och positiva verkligheten, dagens verklighet som element. Exakt detta är filosofins och ideologins ställning (ty filosofin är där ideologin par préférence) i *Den tyska ideologin*..

Ideologin är där för Marx ett imaginärt fuskverk, en ren dröm, tom och fåfång, bestående av ”dagens kvarlevor”, kvarlevor efter den enda fulla och positiva verkligheten, den konkreta historien om konkreta, materiella individer, som materiellt frambringar sin existens. Det är i denna mening som ideologin i *Den tyska ideologin* inte har någon historia: dess historia ligger utanför den själv, där som den enda existerande historien, den konkreta individernas historia, existerar. I *Den tyska ideologin* är tesen att ideologin inte har någon historia helt negativ, därför att den på en gång innebär:

- (1) Ideologin är som sådan inget annat än en dröm (frambringad av någon okänd kraft — om nu inte genom den av arbetsdelningen uppkomna alienationen, men även det är en *negativ* bestämning).
- (2) Ideologin har ingen historia, vilket inte innebär att den inte är historisk (tvärtom är den ju

inget annat än den svaga, tomma och förvända reflexen av den verkliga historien), men den har ingen historia i sig.

Den tes jag vill försvara återger visserligen formellt sett helt och hållet termerna i *Den tyska ideologin* ("ideologin har ingen historia"), men är radikalt olik den positivistiskt-historicistiska satsen i *Den tyska ideologin*.

Ty å ena sidan tror jag mig kunna vidhålla att ideologierna *har en egen historia* (även om den i sista hand bestäms av klasskampen), å den andra tror jag mig samtidigt kunna vidhålla att *ideologin i allmänhet inte har någon historia*, inte i negativ bemärkelse (att historien skulle ligga utanför den), utan i en absolut sett positiv bemärkelse.

Denna bemärkelse är positiv, om det är sant att det tillhör ideologins egenskaper att vara utrustad med en struktur och funktion, som gör den till en icke-historisk, dvs *över-historisk* realitet, i den meningen att denna struktur och funktion är oföränderlig i det som man kallar hela historien, i den betydelse enligt vilken *Manifestet* definierade historien som historien som klassernas kamp, dvs historien om klassamhällena.

För att göra en teoretisk repetition uttalar jag nu som min sats, åter med drömmen som exempel, men denna gång i dess freudianska betydelse: ideologin har ingen historia, den kan och måste (på ett sätt som inte har något godtyckligt i sig, tvärtom något teoretiskt nödvändigt, ty det råder ett organiskt samband mellan de båda satserna) sättas i direkt relation till Freuds utsaga om att det undermedvetna *är evigt*, dvs saknar historia.

Om man med evigt inte menar något som är översinnligt i förhållande till all (tidsbestämd) historia, utan något allestädes närvarande, genom historien bestående, alltså till sin form oföränderligt i varje historiens utsträckning, skulle jag ord för ord vilja återupprepa Freuds uttryck och skriva: *ideologin är evig*, precis som det undermedvetna. Och jag vill tillägga att denna sammanställning tycks mig teoretiskt berättigad genom det faktum, att det undermedvetnas evighet inte är utan relation till evigheten hos ideologin i allmänhet.

Fördenskull anser jag mig åtminstone tills vidare berättigad att framlägga en teori om *ideologin i allmänhet*, i den mening som Freud presenterade en teori om *det undermedvetna i allmänhet*.

För att förenkla uttrycket skulle jag, med stöd i vad som ovan sagts om ideologier, kort och gott vilja använda termen "ideologi" för att beteckna "ideologin i allmänhet", om vilken jag nyss sade att den inte har någon historia, eller, vilket är samma sak, att den är evig, dvs allestädes närvarande i oförändrad form genom hela historien (= historien om de samhällsformationer som innehåller samhällsklasser). Tills vidare begränsar jag mig till "klassamhällena" och deras historia.

Ideologin är en "avbildning" av det imaginära förhållandet mellan individerna och deras reella existensbetingelser

För att nalkas den centrala tesen om ideologins struktur och funktion, ska jag först framlägga två teser, av vilka den ena är negativ och den andra positiv, Den första rör det objekt som "föreställes" i ideologins imaginära form, den andra rör ideologins materialitet.

Första tesen: ideologin avbildar det imaginära förhållandet mellan individerna och deras reella existensbetingelser.

Man brukar allmänt tala om den religiösa ideologin, den moraliska, den juridiska, den politiska osv som vore de lika många "världsåskådningar". Förvisso erkänner man, om man nu inte lever i en av dessa ideologier och uppfattar den som sanningen (man tror på Gud, Plikten, Rätten osv),

att den ideologi man talar om, ur ett kritiskt perspektiv: man granskar ideologin som en etnolog undersöker ett "primitivt samhälles" myter, att dess "världsåskådningar" i stor utsträckning är imaginära, dvs inte "svarar mot verkligheten".

Men även om man erkänner att de inte svarar mot verkligheten och alltså är illusioner, medger man att de anspelar på verkligheten, och att det räcker att "tolka" dem för att under deras imaginära avbildning av världen finna det verkliga hos denna värld (ideologi = *illusion/allusion*, "anspelning").

Det existerar olika slag av tolkningar, av vilka de mest kända är den *mekaniska*, som var i ropet på 1700-talet (Gud är den imaginära avbildningen av den verkliga Konungen), och den "*hermeneutiska*", som lanserades av de första kyrkofäderna och återupptogs av Feuerbach och den teologisk-filosofiska skola som utgick från honom, t ex teologen Barth (för exempelvis Feuerbach är Gud den verkliga människans väsen). Jag rör vid det väsentliga när jag säger, att man (under förutsättning att man tolkar ideologins imaginära förflyttning och dess omvändning) kommer till slutsatsen, att i ideologin "avbildar sig människorna i imaginär form sina reella existensvillkor".

Denna tolkning kvarlämnar emellertid ett litet problem: varför "behöver" människorna göra denna imaginära förflyttning av sina reella existensvillkor för att "avbilda sig" sina reella existensvillkor?

Det första svaret (1700-talets) anger en enkel lösning: skulden är prästernas och despoternas. De har "smitt" vackra lögner för att människorna, i tro att de lyder Gud, i verkligheten ska lyda prästerna och despoterna, som ofta är förbundna i sitt bedrägeri, prästerna i despoternas tjänst eller tvärtom, beroende på "teoretikernas" politiska ställning. Det finns alltså ett skäl till den imaginära förflyttningen av de reella villkoren, och orsaken är tillvaron av ett litet antal cyniska människor, som garanterar sitt herravälde och sin utsugning av "folket" med hjälp av en falsk världsbild, som de funnit på för att förslava själarna genom att behärska deras föreställningsvärld.

Det andra svaret (Feuerbachs, som Marx ord för ord återger i sina ungdomsskrifter), är "djupare", dvs lika falskt. Även det söker och finner en orsak till förflyttningen och den imaginära deformationen av människornas reella existensvillkor, kort sagt till det alienerade i den imaginära avbildningen av människans existensvillkor. Den orsaken är varken prästerna, despoterna, deras egen aktiva föreställning eller deras offers passiva. Orsaken är den materiella alienation som råder i människornas egna existensvillkor. Det är så som Marx i *Om judefrågan* och annorstädes försvarar den feuerbachska idén om att människorna gör sig en alienerad (= imaginär) avbildning av sina existensvillkor, därför att existensvillkoren själva verkar alienerande (i *Parismanuskripten*: därför att villkoren behärskas av det "*alienerade arbetet*").

Alla dessa tolkningar tar alltså på orden den tes som de förutsätter och vilar på, nämligen att det som återspeglas i den imaginära avbildning om världen som finns i ideologin är människornas existensvillkor, alltså den reella världen.

Men jag vill här återupprepa den tes jag redan lagt fram: det är inte sina reella existensvillkor, den reella världen, som "människorna" "avbildar för sig" i ideologin, utan det är i första hand deras förhållande till dessa existensvillkor, som där återskapas för dem. Det är detta förhållande som står i centrum för varje ideologiskt återskapande, dvs det imaginära i den verkliga världen. Eller snarare, det är nödvändigt att framlägga tesen att det är *detta förhållandes imaginära natur*, som underbygger all den imaginära deformation som man kan iaktta hos varje ideologi (om man inte lever i dess sanning).

För att tala ett marxistiskt språk: om det är sant att föreställningen om de reella existensvillkoren

hos de individer, som tjänstgör som agenter i produktionen, utsugningen, repressionen, ideologiseringen och den vetenskapliga praktiken, i sista hand vilar på produktionsförhållandena, och på förhållanden som kan härledas ur produktionsförhållandena, då kan vi säga följande: all ideologi avbildar i sin med nödvändighet imaginära deformation inte de existerande produktionsförhållandena (och de övriga förhållanden som kan härledas ur dem), utan framför allt det (imaginära) förhållandet mellan individerna och produktionsförhållandena resp. de ur dem härledda förhållandena. I ideologin avbildas alltså inte det system av reella förhållanden som styr individens existens, utan det imaginära förhållandet mellan individen och de reella villkor under vilka han lever. Om det är på det viset faller frågan om ”orsaken” till den imaginära deformationen av de reella förhållandena i ideologin, och måste ersättas med en annan: varför är den avbildning som ges individerna av deras (individuella) förhållande till de samhällsförhållanden som styr deras existensvillkor och individuella och sociala liv med nödvändighet imaginär? Ställer man frågan så kommer man från lösningen med en ”klick”,¹⁴ en grupp individer (präster eller despoter) som upphovsmän till den stora ideologiska mystifikationen, såväl som den lösning som talar om den reella världens alienerade karaktär. Vi kommer att se varför i vår fortsatta framställning. För ögonblicket går vi inte längre.

Andra tesen: ideologin har materiell existens

Vi har redan snuddat vid denna tes när vi sade, att de ”idéer” eller ”föreställningar” av vilka ideologin tycks vara sammansatt, inte har någon ideal, ideologisk, andlig utan en materiell existens. Vi har rentav sagt, att en ideal, ideologisk, andlig existens hos idéer endast uppkommer genom en ideologi om ”idén” och ideologin och, låt oss tillägga, en ideologi om det som tycks ”ligga till grund för” det som vetenskapens utövare alltsedan vetenskapernas uppkomst i sin spontana ideologi föreställer sig som idéer”, ”föreställningar”, sanna eller falska. Presenterad i form av ett påstående bevisar denna tes naturligtvis ingenting. Vi begär bara att man, låt oss säga i materialismens namn, ger den ett välvilligt bemötande. Det skulle fordras långa utvecklingskedjor för att bevisa den.

Denna provisoriskt accepterade tes om ”idéernas” och andra ”föreställningars” icke-andliga och materiella existens är nödvändig för att vi ska kunna gå vidare i vår analys av ideologins natur. Eller snarare, den är till nytta när vi bättre vill klargöra det som varje allvarligare analys av vilken ideologi som helst omedelbart skulle visa empiriskt för varje iakttagare med en smula kritiskt sinne.

Vi sade på tal om de ideologiska statsapparaterna och deras praktik, att alla var realiserandet av en ideologi (där föreningen av de olika regionala ideologierna — religiösa, moraliska, juridiska, politiska, estetiska osv säkrades av deras underordning under den härskande ideologin). Vi återupprepar tesen: en ideologi existerar alltid genom en apparat och dess praktik eller praktiker. Denna existens är materiell.

Ideologins materiella existens i en apparat och dess praktik har förvisso inte samma grad av materialitet som en gatsten eller ett gevär. Men med risk att bli behandlad som nyaristoteliker (vi vill markera att Marx hyste en mycket hög uppskattning av Aristoteles) vill vi säga, att ”materien kan omtalas i många betydelser”, eller snarare att det existerar olika existensformer, som alla i sista hand är rotade i den ”fysiska” materien.

Komna så långt kan vi se vad som händer i de ”individer” som lever i ideologin, dvs i en determinerad avbildning av världen (religiös, moralisk osv), vars imaginära deformation beror av

¹⁴ Jag begagnar avsiktligt denna högst moderna term. Ty även bland kommunister är ”förklaringen” av någon politisk avvikelse (höger- eller vänsteropportunist) genom hänvisning till en ”klicks” agerande olyckligtvis högst gångbart.

deras imaginära förhållande till sina existensvillkor, dvs i sista hand, av produktions- och klassförhållandena (ideologi = imaginärt förhållande till de reella förhållandena). Vi säger att detta imaginära förhållande självt är rotat i en materiell existens.

Nu kan vi dock konstatera följande.

En individ tror på Gud, eller Plikten, eller Rätten osv. Denna tro utgår (hos alla, som lever i en ideologisk föreställning av ideologin, som återför ideologin till föreställningar, som till sin definition är grundade i en andlig existens) från föreställningar hos denne individ, dvs han har som subjekt ett medvetande, som innesluter föreställningar om hans tro. Utifrån detta, dvs från en helt ideologisk ”begreppsmässig” utgångspunkt (att subjektet är utrustat med ett medvetande, i vilket det fritt igenkänner och formar de föreställningar det tror på), följer naturligt den ifrågavarande individens (materiella) handlande.

Individen ifråga uppför sig på ena eller andra sättet, följer det ena eller andra praktiska handlandet och, vad mera är, deltar i vissa reglerade praktiker som härstammar från den ideologiska apparat, av vilken de föreställningar ”beror” som subjektet fritt och fullt medvetet valt. Tror han på Gud går han i kyrkan för att delta i mässan, knäböja, be, skrifa sig, göra bot (som fordom var materiell i ordets mest bokstavliga mening), ångra sig osv. Tror han på Plikten handlar han på det motsvarande sätt, som är föreskrivet i den rituella praktiken, ”i enlighet med goda seder”. Tror han på Rättvisan underkastar han sig rättens regler utan diskussion, och om de kränks kan han rentav skriva under petitioner, ta del i manifestationer osv.

Hela detta schema igenom kan vi alltså konstatera att varje ideologisk föreställning om ideologin själv måste erkänna, att varje ”subjekt”, utrustat med ”medvetande” och hysande ”föreställningar”, som dess medvetande inger det och som det fritt antar, måste *handla* ”enligt sina föreställningar”, alltså i sin materiella praktik följa sina egna föreställningar om ett fritt subjekt. Gör inte subjektet detta ”står det inte väl till”.

Om individen inte gör vad han i enlighet med sin tro borde göra utan något annat, så betyder det enligt samma idealistiska schema, att han i huvudet har andra föreställningar än de som han öppet omtalar och handlar efter dessa föreställningar. En sådan människa är ”inkonsekvent” (”ingen är ond med vilja”), cynisk eller pervers.

Ideologin om ideologin erkänner alltså trots sin imaginära deformation, att ett mänskligt subjekts ”föreställningar” existerar i dess handlingar, måste existera i dess handlingar. Är så inte fallet lånar det andra föreställningar, som svarar mot de (kanske perversa) handlingar som det utför. Denna ideologi talar om handlingar som ingår i *praktiker*. Och vi noterar att dessa praktiker regleras genom *ritualer*, med vilkas hjälp praktikerna för en *materiell existens i en ideologisk apparat*, även om den blott utgör en liten del av denna apparat: en liten mässa i en liten kyrka, en begravning, en liten match i en idrottsförening, en dag i skolan, ett möte i ett politiskt parti osv.

Det är för övrigt Pascals försvars ”dialektik” vi har att tacka den härliga formulering, som gör det möjligt för oss att vända på ideologins begreppsschema. Pascal säger ungefär: ”Fall på knä, rör läpparna i bön och ni skall tro.” Han kastar därför på ett anstötligt sätt om tingens ordning; han bringar inte som Kristus frid utan splittring, han bringar anstöt, vilket är föga kristligt (ve den som väcker anstöt!). En lycklig anstötlighet han väcker i sitt jansenitiska trots, som får honom att nämna tingen vid deras rätta namn!

Men låt oss lämna Pascal och hans argument i den ideologiska kampen inom hans tids religiösa ISA. Det är bättre om vi håller oss till ett mera direkt marxistiskt språk, ty vi kommer nu in på områden som hittills är dåligt utforskade.

Vi säger alltså, och utgår därvid från ett enda subjekt (en individ vilken som helst), att existensen av hans trosföreställningar är materiell på så vis, att *hans föreställningar är materiella handlingar infogade i materiella praktiker, reglerade av materiella ritualer som själva är bestämda av den materiella ideologiska apparat, från vilken subjektets föreställningar härrör*. Naturligtvis kan de fyra adjektiven ”materiell” i vår utsaga påverkas av sina olika sammanhang: materialiteten hos ett högmässobesök, ett knäfall, ett korstecken, en ramsa, en bön, en kollektgåva, en botgöring, en blick, ett handslag, ett utåtriktat tal eller ett ”inåtriktat” (samvetet) är inte sammanfallande eller likadan. Vi lämnar tills vidare teorin om materialitetens olika existensformer.

Faktum kvarstår dock att denna omvända framställning av tingen inte alls är något ”kullkastande”; vi kan konstatera att vissa begrepp helt enkelt har försvunnit i vår framställning, medan andra blivit kvar och nya har dykt upp.

Försvunnen: termen *föreställning*.

Kvar: termerna *subjekt, medvetande, tro, handlingar*.

Nya: termerna *praktiker, ritualer, ideologisk apparat*.

Det är alltså inte fråga om någon omstörtning, utan om en ganska egenartad omarbetning, ty vi kommer fram till följande resultat:

Föreställningarna som sådana har försvunnit (i den mån de äger en ideell, andlig existens) i takt med att det har framkommit, att deras existens var innesluten i yttringar av praktiker, reglerade av ritualer, som i sista hand är fastställda av den ideologiska apparaten. Det visar sig att subjektet handlar i samma mån som det är utsatt för handlingar från ett system enligt följande (dess delar nämns efter sin verkliga plats i bestämningsordningen): en ideologi existerar i en materiell ideologisk apparat, som föreskriver vissa materiella praktiker reglerade av en materiell ritual, vilka praktiker existerar i de materiella handlingarna hos ett subjekt, som handlar fullt medvetet i enlighet med sin tro.

Denna framställning visar alltså att vi behållit följande begrepp: subjekt, medvetande, tro, handlingar. Ur denna sekvens drar vi genast fram det centrala, det avgörande begreppet, det varpå allt bygger, begreppet subjekt.

Och vi framlägger strax dessa båda förbundna teser:

- (1) det finns ingen praktik annat än genom och under en ideologi;
- (2) det finns ingen ideologi annat än genom subjektet och för subjekten.

Vi kan nu komma fram till vår centrala tes.

Ideologin interpellerar individerna i deras egenskap av subjekt

Denna tes tjänar helt enkelt till att förklara vår sista utsaga: det finns ingen ideologi annat än genom subjekt och för subjekten. Alltså: det finns ingen ideologi annat än för konkreta subjekt, och denna ideologis destination är bara möjlig genom subjektet, dvs *genom kategorin subjekt* och dess funktion.

Därmed vill vi säga, att även om beteckningen (subjekt) uppkom först med den borgerliga ideologins ankomst, och särskilt då den juridiska ideologin¹⁵, så är kategorin subjekt (som kan fungera under andra benämningar: hos Platon kallas den ”själ”, ”Gud” osv) den grundläggande kategorin för varje ideologi, vilken dess (regionala eller klassmässiga) bestämning än är och

¹⁵ Som lånar den juridiska kategorin ”rättssubjekt” för att göra ett ideologiskt begrepp; människan är av naturen ett subjekt.

vilken historisk ålder den än har — ty ideologin har ingen historia.

Vi säger alltså: kategorin subjekt är grundläggande för varje ideologi, men vi tillfogar samtidigt och med en gång, att *kategorin subjekt är konstituerande för varje ideologi blott i den grad som ideologin har till uppgift att "konstituera" de konkreta individerna som subjekt*. Det är inom detta dubbla konstituerande som varje ideologi fungerar. Ideologin är inget annat än sin funktion genom denna funktions materiella existensformer.

För att se klart i det följande måste man vara medveten om att författaren till dessa rader, liksom deras läsare, själva är subjekt, alltså ideologiska subjekt (en tautologisk bestämning) det vill säga att såväl författaren som läsaren lever "spontant" eller "naturligt" i ideologin, i den ovan utsagda betydelsen att "människan är ett ideologiskt djur".

En annan fråga, som vi för ögonblicket får lämna åsido, är om författaren, i egenskap av skrivare av rader som gör anspråk på att vara vetenskapliga, är fullkomligt "frånvarande" i egenskap av "subjekt" i "sin" vetenskapliga framställning (ty varje vetenskaplig framställning är till sin definition utan subjekt; det finns inga "vetenskapens subjekt" annat än i en ideologi om vetenskapen).

Som Paulus så beundransvärt uttryckt saken, är det i "Logos", dvs i ideologin, som vi finner "varat, rörelsen och livet". Därav följer, för er som för mig, att kategorin subjekt är en första rangens "evidens", uppenbar sanning (evidenser, uppenbara sanningar, är alltid första rangens): det är uppenbart att ni och jag är subjekt (fria, moraliska osv). I likhet med alla evidenser, inklusive dem som gör att ett ord "betecknar ett ting" eller "äger en betydelse" (alltså inklusive evidenserna för språkets "genomskinlighet"), är denna "evidens" att ni och jag är subjekt — och att det inte utgör något problem — en ideologisk effekt, den elementära ideologiska effekten.¹⁶ Det ligger ju i ideologins natur att tvinga igenom (utan att låtsas något om, ty det rör sig ju om "evidenser") att evidenserna är evidenser, som vi inte kan *erkänna som sådana*, och inför vilka vår oundvikliga och naturliga reaktion blir att utropa (högt eller i "vårt stilla sinne"): "det är ju uppenbart! Så är det! Just så är det!".

Genom denna reaktion uttrycks *igenkännings*-funktionen, som är en av de båda funktioner ideologin som sådan har (den andra är *misskänningen*).

För att ta ett högst "konkret" exempel så har vi alla vänner som när de knackar på vår dörr, på vår fråga genom dörren: "vem är det?" svarar (ty "det är evident") "det är jag!". Av svaret känner vi igen att "det är hon" eller "det är han". Vi öppnar dörren, och "det är sant att det var just hon som var där"). För att ta ett annat exempel: när vi känner igen en av våra bekanta på gatan, markerar vi att vi känt igen honom (och att vi observerat att han känt igen oss) med att säga "god dag, min vän!" och trycka hans hand (en materiell, rituell praktik i vardagslivets ideologiska igenkänneelse, åtminstone i Frankrike: andra ställen, andra ritualer).

Genom denna inledande anmärkning och de konkreta illustrationerna vill jag bara notera, att ni och jag *alltid redan* är subjekt, och att vi som sådana oavbrutet praktiserar de den ideologiska igenkännelsens ritualer som garanterar, att vi helt igenom är konkreta, individuella subjekt, omöjliga att förväxla och (naturligtvis) att ersätta. Det skrivande jag just nu utför och den skrift ni just nu¹⁷ läser, är också de i detta sammanhang det ideologiska igenkännandets ritualer, däri inbegripet den "evidens" med vilken mina reflexioners "sanning" eller "falskhet" kan tvinga sig på.

¹⁶ Lingvisterna och de som av skilda skäl åberopar sig på dem råkar ofta i svårigheter, därför att de inte inser ideologins spelrum inom varje framställning — även de vetenskapliga.

¹⁷ Märk: detta upprepade *just nu* är ett ytterligare bevis för att ideologin är "evig", ty de båda "just nu" skiljs åt av en obestämd tidsrymd: jag skriver dessa rader den 6 april 1969 och ni läser dem jag-vet-inte-när.

Men att erkänna att vi är subjekt och att vi fungerar i vardagslivets mest elementära praktiker: handslaget, det faktum att ni tilltalas med ert namn, det faktum att ni vet att ni ”har” ett eget namn — även om jag inte känner det — som gör att ni kan känna igen er själv som ett unikt subjekt osv — detta erkännande gör oss bara ”medvetna” om vårt ständiga (eviga) praktiserande av det ideologiska igenkännandet — det gör oss medvetna, dvs *igenkännande*, men det lägger inte något till vår kunskap om detta igenkännandes mekanismer. Men det är denna kunskap vi måste komma fram till om vi, medan vi talar om och utifrån ideologin, ska kunna skissera en framställning, som gör anspråk på att bryta med ideologin och vågar vara början på en vetenskaplig (subjektlös) diskurs om ideologin.

För att visa varför kategorin subjekt är konstitutiv för ideologin, vilken bara existerar i den mån som den konstituerar konkreta subjekt, tänker jag använda mig av ett särskilt framställningssätt: tillräckligt ”konkret” för att kännas igen, men tillräckligt abstrakt för att kunna tänkas och ge plats åt vetande.

Jag säger med en första formulering: *varje ideologi interPELLERAR de konkreta individerna i deras egenskap av konkreta subjekt*, genom funktionen hos kategorin subjekt.

Denna utsaga implicerar att vi för ögonblicket skiljer mellan de konkreta individerna och de konkreta subjekten, även om det på detta plan inte finns några andra konkreta subjekt än de som upp bärs av konkreta individer.

Vi menar alltså att ideologin ”handlar” eller ”fungerar” i den mån som den ”rekryterar” subjekt bland individerna (den rekryterar alla), eller ”omvandlar” individerna till subjekt (den omvandlar alla) genom den högst precisa operation som vi kallar *interpellation*, vilken man kan föreställa som det banala och vardagliga fallet när en polis interPELLERAR: ”hallå, ni därborta!”.

Om vi antar att den föreställda teoretiska scenen äger rum på gatan, vänder sig den interPELLERADE individen om. Genom denna enkla, fysiska 180-gradersvändning blir han *subjekt*. Varför? Därför att han förstod att interPELLATIONEN gällde ”just” honom och att ”det var *just han* som interPELLERADES” och ingen annan. Erfarenheten visar att interPELLATIONENS faktiska telekommunikationer är sådana, att interPELLATIONEN i praktiken aldrig missar sin man: det kvittar om muntligt anrop eller visselsignal, den interPELLERADE vet alltid att det är han som interPELLERAS. Detta är förvisso ett märkligt fenomen som inte enbart kan förklaras av ”skuld känslan”, trots att det finns så många som ”har något att förebrå sig”.

I vår lilla teoretiska scen har vi naturligtvis för bekvämlighetens och åskådlighetens skull måst framställa händelserna i form av en sekvens, med ett före och ett efter, som en tidsmässig följd. Vi har några individer som promenerar. Någonstans ifrån (i regel bakifrån) ljuder interPELLATIONEN: ”Hallå, ni därborta!” En individ (i 90 % av fallen är det den anropade) vänder sig om, troende-misstänkande-vetande att det är honom det gäller, och erkänner därmed att ”det just var han” som anropades med interPELLATIONEN. Men i realiteten händer sakerna utan någon ordningsföljd. Det är på ett och samma sätt med ideologins existens och interPELLERANDE av individerna i deras egenskap av subjekt.

Vi kan tillägga: det som alltså tycks försiggå utanför ideologin (just ute på gatan) sker i realiteten inom ideologin. Det som i realiteten sker inom ideologin tycks alltså ske utanför den. Det är därför de som är inne i ideologin rent definitionsmässigt tror sig stå utanför den; en av ideologins effekter är ideologins praktiska *förnekande* av ideologins ideologiska karaktär: ideologin säger aldrig ”jag är ideologisk”. Man måste stå utanför ideologin, dvs i den vetenskapliga kunskapen, för att kunna säga: jag befinner mig i ideologin (ett helt exceptionellt fall) eller (det gängse fallet): jag befann mig i ideologin. Man vet mycket väl att anklagelsen för att vara i ideologin

bara gäller för andra, aldrig för en själv (åtminstone om man är en sann spinozist eller marxist, vilket i detta fall är precis samma sak). Det är detsamma som att säga, att ideologin *inte har något utanför sig* (ur sitt eget perspektiv), men att den samtidigt *är utanför*, och *enbart där* (ur vetenskapens och sanningens perspektiv).

Detta har Spinoza förklarat fullkomligt tvåhundra år före Marx, vilken tillämpat förhållandet men inte förklarat det i detalj. Men låt oss lämna denna punkt, fastän den är fylld av inte blott teoretiska utan även direkt politiska konsekvenser, därför att exempelvis hela teorin om kritik och självkritik, en gyllene regel i den marxist-leninistiska klasskampspraktiken, är avhängig av den.

Ideologin interPELLERAR alltså individerna i deras egenskap av subjekt. Eftersom ideologin är evig, måste vi nu upphäva den tidsbundna form, i vilken vi framställde ideologins funktion, och säga: *individerna är alltid-redan subjekt*. Individerna är alltså "abstrakta" i förhållande till de subjekt som de alltid-redan är. Denna utsaga förefaller vara en paradox.

Att en individ alltid-redan är subjekt, till och med innan han föds, är likväl den enklaste sanning och alls ingen paradox. Att individerna alltid är "abstrakta" i förhållande till de subjekt som de alltid-redan är, har Freud enkelt visat genom att notera vilken ideologisk ritual som omger en väntande "födelse", denna "lyckliga tilldragelse". Alla vet hur mycket och hur ett barn som ska födas väntas. Vilket helt prosaiskt vill säga, om vi gemensamt bortser från "känslorna", dvs de familjemässiga, faderligt/ moderligt/äktenskapligt/syskonligt ideologiska former under vilka barnet väntas: det är på förhand givet att det ska bära sin Fars Namn, alltså ha en identitet och vara oersättligt. Före sin födelse är alltså barnet alltid-redan subjekt, bestämt att vara i och genom den specifika familjemässiga ideologiska konfiguration inom vilket det väntas. Det behöver inte sägas att denna familjemässiga ideologiska konfiguration i sin unikheter är starkt strukturerad, och att det är i denna benhårda, mer eller mindre "patologiska" (vi förutsätter att denna term har en påvisbar mening) struktur, som det före detta framtidssubjektet måste finna "sin" "plats", dvs "bli" det könssubjekt (pojke eller flicka) som det redan i förväg är. Man inser att denna ideologiska tvång och denna ideologiska förutbestämmelse jämte de besläktade fostrings-ritualerna har något samband med det som Freud studerar i former av sexualitetens pregenitala "stadier", alltså i "erövrandet" av det som Freud på grund av dess effekter lokaliserat som det undermedvetna. Men låt oss lämna denna punkt.

Låt oss ta ännu ett steg. Det som nu ska fånga vår uppmärksamhet är det sätt varpå "aktörerna" i detta interpellationens skådespel och deras respektive roller återspeglas i varje ideologiska struktur.

Ett exempel: kristendomens religiösa ideologi

Eftersom alla ideologiers formella struktur alltid är densamma, ska vi nöja oss med att analysera ett enda, för alla tillgängligt exempel, nämligen den religiösa ideologin. Samma demonstration kan upprepas beträffande den moraliska, juridiska, politiska, estetiska med flera ideologier.

Låt oss betrakta kristendomens religiösa ideologi. Vi använder en retorisk figur och "låter den tala", dvs i ett fiktivt samtal samla det som den "säger" inte bara i sina båda testamenten, genom sina teologer, i sina predikningar, utan även i sin praktik, sina ritualer, ceremonier och sakrament. Kristendomens religiösa ideologi säger ungefär följande:

Jag vänder mig till dig, en mänsklig varelse vid namn Pierre (alla individer anropas med sitt namn, i den passiva betydelsen att det aldrig är han själv som ger sig sitt Namn), för att säga dig att Gud existerar och att du måste stå till räkenskap inför honom. Den tillfogar: det är Gud som vänder sig till dig genom min röst (skriften har samlat Guds ord, traditionen har överbringat dem och den ofelbara påvestolen fastlagt dem på "ömtåliga" punkter). Den säger: detta är vad du är: du är Pierre! Detta är ditt ursprung: du har skapats av Gud i all evighet, även om du är född år

1920 efter Kristi födelse! Detta är din plats i världen! Detta är vad du har att göra! Härigenom, om du följer ”kärlekens väg”, blir du frälst, du Pierre, och upptagen i Kristi strålande skara! osv...

Detta är en helt välbekant och banal framställning, men den är samtidigt högst förvånande.

Förvånande, ty om vi betänker att den religiösa ideologin vänder sig till individer för att ”omvandla dem till subjekt”, anropar individen Pierre för att göra honom till ett subjekt, fri att lyda eller inte lyda kallelsen, dvs Guds order; om den anropar individerna med deras namn och därmed erkänner, att den nu och evinnerligen interPELLERAT dem som subjekt med personlig identitet (som Pascals Kristus som säger: ”Det är för dig jag utgjutit denna droppe blod”); om den interPELLERAR dem så att subjektet svarar ”ja, *det är jag!*”; om den hos dem åstadkommer ett *erkännande* av att de intar just den plats som blivit dem anvisad i världen, en fast uppehållsort: ”ja just det, här är jag, arbetare, arbetsgivare, soldat!” i denna jämmerdal; om den hos dem åstadkommer ett erkännande av deras bestämmelse (evigt liv eller evig fördömelse), alltefter den respekt eller respektlöshet de behandlat ”Guds bud”, lagen som blev Kärlek; — om allt detta sker (genom den rituella praktik som är känd som dop, konfirmation, nattvard, bikt, sista smörjelse osv), så måste vi notera att hela denna ”procedur” som frambringar religiöst kristna subjekt, domineras av ett egendomligt fenomen: att det inte kan existera en sådan mängd av möjliga religiösa subjekt än under den ovillkorliga förutsättningen att det finns ett *annat subjekt*, ett Unikt och Absolut, Gud.

Låt oss beteckna detta nya och enastående Subjekt genom att skriva *Subjekt* med versal, för att skilja det från de vanliga subjekten som saknar versal.

Att individerna interPELLERAS som subjekt tycks alltså förutsätta existensen av ett Annat Subjekt, ett unikt och centralt, i vars namn den religiösa ideologin interPELLERAR alla individer som subjekt. Allt detta framgår klart¹⁸ i det som med rätta kallas Skriften. ”Vid den tiden talade Herren Gud (Jahve) till Moses i öknen. Och Herren ropade till Moses: ”Moses!” — ”Här är jag, svarar Moses, jag är din tjänare Moses, tala och jag skall lyssna!” Och Herren talade till Moses och sade: ”*Jag är den levande Guden.*”

Gud definierar sig alltså som Subjekt par excellence, den som är för och genom sig (”Jag är den levande Guden”), den som interPELLERAR sitt subjekt, individen som är honom underkastad redan genom interPELLERANDET, dvs den individ som heter Moses. Och Moses, som interPELLERATS/anropats med sitt namn, erkänner att det är ”gott” att han blivit anropad av Gud, erkänner att han är ett subjekt, ett *tillhörigt* Gud, underkastat Gud, ett *subjekt genom Subjektet och underkastat Subjektet*. Beviset: han lyder, och får sitt folk att lyda, på order av Gud.

Gud är alltså Subjektet och Moses och de otaliga subjekten i Guds folk är hans samtalspartners/interPELLERADE: hans *speglar*, hans *reflexer*. Har inte människan skapats till Guds *avbild*? All teologisk reflexion visar att även om han mycket väl ”kunde” ha låtit bli ... så behöver Gud människorna; Subjektet behöver subjekt liksom alla människor behöver Gud, liksom subjekten behöver Subjektet. Eller snarare: Gud behöver människor, det stora Subjektet behöver subjekt, till och med i form av en ryslig vrångbild (ty subjekten vältrar sig i utsvävningar, dvs i synd).

Än mer: Gud fördubblar sig och sänder till jorden sin son som ett enkelt, av Honom övergivet (i den långa plågan på Oljeberget som slutar på korset) subjekt, subjekt men Subjekt, människa men Gud, för att fullborda det varigenom den slutliga Frälsningen, Kristi återuppståndelse, förbereds. Gud behöver alltså ”göra sig” till människa, Subjektet behöver bli subjekt för att visa empiriskt, synbart, bokstavligen påtagligt (minns Tomas tvivlaren) för subjekten, att om de nu är subjekt,

¹⁸ Jag citerar genom att sammanfoga element, inte efter bokstaven men ”i textens anda och sanning”.

underkastade Subjektet, så är det enbart för att liksom Kristus på Domens dag slutgiltigt kunna återvända till Guds sköte, dvs uppgå i Subjektet.¹⁹

Låt oss nu i teoretiska termer dechiffrera denna märkligt nödvändiga fördubbling av *Subjektet till subjekt* och av *Subjektet självt till subjekt-Subjekt*.

Vi noterar att strukturen hos varje ideologi som interPELLERAR individerna som subjekt i namn av ett Unikt och Absolut Subjekt är *speglande* och *tvåfaldigt speglande*; denna fördubbling via spegling är grundläggande för ideologin och säkrar dess funktion. Det betyder att varje ideologi är *centrerad*, att det Absoluta Subjektet upptar den enda platsen i centrum och interPELLERAR den omgivande, oändliga mängden av individer som subjekt i en tvåfaldigt speglande relation, på så vis att den *underkastar* subjekten under Subjektet, genom att de i Subjektet, där var och en kan betrakta sin sanna (nutida eller framtida) bild, har sin *garanti* för att det verkligen är om den och honom som det hela handlar, och att allt sker inom Familjen (den heliga: familjen är till sitt väsen helig), där ”Gud känner de sina”, dvs att de som erkänt Gud och erkänns av honom ska bli frälsta.

Låt oss sammanfatta vad vi fått veta om ideologin i allmänhet.

Ideologins tvåfaldigt speglande struktur garanterar på en gång:

- (1) att ”individerna” interPELLERAS som subjekt,
- (2) att de underkastas Subjektet,
- (3) att det sker ett ömsesidigt erkännande mellan subjekten och Subjektet, mellan subjekten inbördes samt att subjekten erkänner/känner sig själva,²⁰
- (4) att allting därmed är fullkomligt bra och att allt kommer att gå väl, förutsatt att subjekten inser vad de är och handlar i enlighet därmed: ”Ja, ja, så skall ske!”

Resultat: fångna i detta fyrdelade system, där de interPELLERAS som subjekt, underkastas Subjektet, erkänns ömsesidigt och förses med absoluta garantier, ”fungerar” subjekten, ”fungerar helt på egen hand” i det helt övervägande antalet fall, med undantag för ”dåliga subjekt” som då och då orsakar ingripande från en eller annan (repressiv) avdelning av statsapparaten. Men den överväldigande majoriteten av (goda) subjekt fungerar ju ”helt på egen hand”, dvs genom ideologin (vars konkreta former realiserar genom de ideologiska statsapparaterna). De träder in i sin praktik styrda av ISAs ritualer. De ”erkänner”, ”igenkänner” sakernas rådande tillstånd (das Bestehende), att ”det är som det är och inte annorledes”, att man måste lyda Gud, sitt samvete, kyrkan, de Gaulle, arbetsgivare, ingenjören, att man måste ”älska sin nästa såsom sig själv” osv. Deras konkreta, materiella uppförande är blott och bart ett överförande till deras liv av de beundransvärda orden i den bön de ber: ”Amen, ja, ja, så skall ske!”

Ja, subjekten ”fungerar helt på egen hand”. Hela mysteriet med denna effekt ligger i de båda första momenten i det fyrdelade system som vi nyss talade om, eller i det dubbeltydiga i termen *subjekt* (sujet, se introduktionen, ö a). Enligt gängse språk förstås därmed (1) en fri subjektverksamhet, ett centrum för initiativ, en som är upphovsman till och ansvarig för sina handlingar; (2) en underkastad varelse, som är underlagd en högre auktoritet och alltså blottad på varje frihet utom den att fritt godta sin underkastelse. Denna senare innebörd får oss att förstå meningen med denna dubbeltydighet, som enbart återspeglar sin effekt: individen *interPELLERAS i sin egenskap av*

¹⁹ Dogmen om treenigheten är just teorin om Subjektets (Faderns) fördubbling i subjekt (Sonen) och deras speglande relation (Den Helige Ande).

²⁰ Hegel var (omedvetet) en beundransvärd ideologi-”teoretiker” i sin ”teori” om det universella medvetandet, som olyckligtvis slutade med ideologin om det absoluta vetandet. Feuerbach var en förundransvärd ”teoretiker” ifråga om den speglande relationen, vilket olyckligtvis slutade med ideologin om det mänskliga väsendet. För att finna en utgångspunkt för en teori om garantin måste man återvända till Spinoza.

(fritt) subjekt för att han fritt ska underkasta sig Subjektets order, alltså för att han (fritt) ska godta sin underkastelse, alltså för att han "helt på egen hand" ska utföra sin underkastelses gester och handlingar. Inga är subjekt annat än genom och för sin underkastelse. Det är därför de "fungerar helt på egen hand".

"Ja, ja, så skall ske!" Detta uttryck, som registrerar den sökta effekten, visar att det inte "naturligt" är på det sättet ("naturligt nog": utanför denna bön, utanför ideologins verkningsområde). Uttrycket visar att det *måste* vara på det sättet för att saker och ting ska vara som de måste vara, rent ut sagt: för att reproduktionen av produktionsförhållandena ständigt skall säkras i "medvetandet", dvs i utrustningen hos de individer/subjekt som innehar olika, av den samhällligt-tekniska arbetsdelningen anvisade, positioner inom produktionen, utsugningen, repressjonen, ideologiseringen, den vetenskapliga praktiken osv. Ty vad är det egentligen frågan om i denna mekanism av speglade erkännande/igenkännande mellan Subjektet och de som subjekt interpellade individerna, och med Subjektets garantier åt subjekten om de fritt godtar sin underkastelse under Subjektets "order"? Vad det är frågan om — ett faktum som med nödvändighet är *misskänt* i själva erkännandets former (ideologi = *erkännande/misskännande*) — är ju i sista hand reproduktionen av produktionsförhållandena och övriga ur dem härledda förhållanden.

Januari—april 1969.

PS. Även om dessa högst schematiska teser lyckas klargöra hur överbyggnaden fungerar och hur den återverkar på basen, så är de uppenbarligen abstrakta och kvarlämnar med nödvändighet viktiga problem, om vilka jag vill säga några ord:

(1) Problemet med den *totala process* varigenom reproduktionen av produktionsförhållandena realiserar.

ISA *bidrar*, i egenskap av element i processen, till denna reproduktion. Men det sätt på vilket de bidrar är fortfarande abstrakt.

Det är enbart inom själva produktions- och cirkulationsprocessen som denna reproduktion *realiserar*. Den realiserar genom mekanismen i de processer varigenom arbetarna formas, tilldelas olika ställningar osv. Det är genom dessa processers inre mekanismer som effekten hos olika ideologier (särskilt den juridiskt-moraliska) verkar.

Men detta är fortfarande abstrakt. Ty i ett klassamhälle är produktionsförhållandena utsugningsrelationer, relationer mellan antagonistiska klasser. Den härskande klassens yttersta mål, reproduktionen av produktionsförhållandena, kan därför inte vara en enkel teknisk operation som formar individerna och fördelar dem på olika poster i den "tekniska" arbetsdelningen. Egentligen finns det inte, utom i den härskande klassens ideologi, någon "teknisk arbetsdelning": varje "teknisk" delning varje "teknisk" organisation av arbetet är formen för och förklädnaden kring arbetets *samhälleliga* (= klassmässiga) delning och organisation. Reproduktionen av produktionsförhållandena måste därför alltid vara något som en klass företar. Den förverkligas genom en klasskamp, som ställer den härskande klassen mot den utsugna.

Den *totala process* varigenom reproduktionen av produktionsförhållandena realiserar förblir alltså abstrakt så länge man inte intar klasskampens perspektiv. Att placera sig i reproduktionens perspektiv innebär alltså i sista hand att placera sig i klasskampens.

(2) Problemet om klassnaturen hos de i en samhällsformation existerande ideologierna.

"Mekanismen" hos *ideologin i allmänhet* är en sak. Vi har sett att den kan återföras till några principer på några ord (lika "torftiga" som de som enligt Marx definierar *produktionen i allmänhet* och enligt Freud *det undermedvetna i allmänhet*). Denna mekanism är otvivelaktigt

abstrakt i förhållande till varje reell ideologisk formation.

Vi har lagt fram idén att ideologierna *realiseras* i institutionerna, i deras ritualer och praktik, i de ideologiska statsapparaterna. I den meningen bidrar de till den för den härskande klassen vitala del av klasskampen som reproduktionen av produktionsförhållandena utgör. Men även detta perspektiv förblir abstrakt, hur verkligt det än är.

Egentligen fyller staten och dess apparater, i egenskap av en klasskampsmekanism som säkrar klassförtrycket och garanterar utsagnings-relationerna och deras reproduktion, ingen roll annat än ur klasskampens perspektiv. Men det existerar ingen klasskamp utan antagonistiska motståndare. Klasskamp från den härskande klassens sida betyder motstånd, revolt och klasskamp från den behärskade klassens.

Det är därför som ISA varken utgör ett realiserande av *ideologin i allmänhet* eller ett konfliktfritt realiserande av den härskande klassens ideologi. Den härskande klassens ideologi blir inte dominerande genom nåd från ovan eller tack vare blotta övertagandet av statsmakten. Det sker genom att erövra ISA, genom vilka ideologin realiseras och förverkligar sig, blir dominerande. Men erövringen sker på intet vis isolerat, utan är föremålet för en mycket lång och oavbruten klasskamp: först mot de gamla härskande klasserna och deras positioner i de gamla och nya ISA och sedan mot den utsugna klassen.

Men även i detta perspektiv förblir klasskampen inom ISA abstrakt. Klasskampen inom ISA är förvisso en aspekt av klasskampen i allmänhet, och ofta en viktig och symptomatisk sådan: till exempel den antireligiösa kampen under 1700-talet och ”krisen” i skolans ISA i dagens kapitalistiska länder. Men klasskampen inom ISA är bara en aspekt av en klasskamp, som går utöver ISA. Den ideologi som en maktavande klass gör dominerande i sina ISA ”realiserar” sig visserligen i ISA, men den går utöver dem, ty den kommer från annat håll.

Det är bara ur klassperspektiv, dvs ur klasskampens, som man kan få grepp om de existerande ideologierna i en samhällsformation. Inte bara så att man får grepp om den härskande ideologins realiserande inom ISA och de former av klasskamp, för vilka ISA är plats och valplats. Framför allt kan man utifrån klasskampen förstå varifrån de föreställningar kommer, som realiseras och konfronteras i ISA. Ty även om det är så att ISA företräder den form inom vilken den härskande klassens ideologi med nödvändighet måste mötas och konfronteras, så ”föds” inte ideologierna i ISA, utan av de i klasskampen inbegripna klasserna, av deras existensvillkor, praktik, kamperfarenhet osv. □

April 1970.

Översättning: GS